

BOHEMISTYKA

1/2007

Rocznik VII – ISSN 1642-9893

Redaktor naczelny
Mieczysław Balowski

Komitet Redakcyjny:

Mieczysław Basaj (Warszawa), Neil Bermel (Sheffield), Marie Čechová (Praga), Jiří Damborský (Ostrawa), Ernst Eichler (Lipsk), Jaroslav Hubáček (Ostrawa), Marie Krčmová (Brno), Jan Kořenský (Praga), Eduard Lotko (Olomuniec), Svatava Machová (Praga), Alena Macurová (Praga), Margerita Mladenowa (Sofia), Walery Mokijenko (Greifswald), Dobrava Moldanová (Ústí nad Labem), Galina Nieszczimienko (Moskwa), Teresa Zofia Orłoś (Kraków), Janusz Siatkowski (Warszawa), Hana Sodeyfi (Wiedeń), Jiří Svoboda (Ostrawa), Józef Zarek (Katowice)

Sekretarz Redakcji
Anna Zura

Spis treści

Artykuły i studia

Lucie Saicová, Řimalová: <i>Poslední dopisy Boženy Němcové</i>	1
Jindřiška Svobodová: <i>»Ženská komunikace« a mediální dialog</i>	15
Jana Matúšová: <i>K vývoji vlastních jmen německého původu v češtině po roce 1945</i>	25
Patrik Mitter: <i>K jednomu typu hybridních složenin ve druhém svazku neologického slovníku</i>	31
Piotr Cieciora: <i>Frazeologiczne innowacje kontekstowe w czeskiej reklamie prasowej</i>	43
Przemysław Fałowski: <i>Współczesny »brněnski hantec« w opowiadaniach Leoša Tomana</i>	57

Recenzje, omówienia, noty

Naděžda Bayerová, Irena Bogocová, Marcela Grygerková, Jaroslav Hubáček, Zdeněk Kovalčík, Naděžda Kvitková, Michaela Laštovičková, Eva Minářová, Veronika Vydrová, Marcela Zončová: <i>»Specifika církevní komunikace«, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava 2005, 217 s. CD, ISBN 80-7368-102-1 (przez Mieczysława Balowskiego)</i>	70
David Short: <i>Język czeski dla początkujących. Przekład i adaptacja Maria Aniśkowicz-Świdorska i Jan Stachowski. Kraków 2006 – David Short: A Complete Course of Beginners, London: Hodder & Stoughton, 1993, 346 s., ISBN 0-340-58686-9 (przez Iwonę Imioło)</i>	72

Kronika

Eva Vysloužilová: <i>Profesor Valerij Michajlovič Mokienko, DrSc. čestným doktorem Univerzity Palackého v Olomouci</i>	76
Mieczysław Balowski: <i>Poznasz drzewo po owocach. W 80 rocznicę urodzin Profesora PhDr. Jiřego Damborskiego, DrSc.</i>	78

Informacje dla Autorów „Bohemistyki”

Ze względu na konieczność ujednoczenia strony graficznej tekstów drukowanych w „Bohemistyce” podajemy poniżej zasady opracowania tekstu maszynopisu:

1. Objętość artykułu nie powinna przekraczać 15 stron normalizowanego maszynopisu (format A4, 30 wierszy na stronie po 60 znaków w wierszu), objętość recenzji i pozostałych tekstów (np. informacji, artykułów jubileuszowych itp.) – do 8 stron.
2. Przypisy należy podawać po artykule.
3. Tablice, wykresy i inne obiekty graficzne powinny być dołączone na końcu tekstu na oddzielnych kartach. Natomiast w tekście Autor powinien zaznaczyć miejsce, do którego się one odnoszą.
4. W cudzysłowie podajemy tytuły czasopism, konferencji, cytaty (o ile nie są inaczej wyodrębnione w tekście, np. inną wielkością czcionki).
5. Kursywą wyodrębniamy wszystkie omawiane wyrazy, zwroty, zdania, ponadto tytuły prac zwartych i ich części (np. rozdziały), tytuły artykułów, zwroty obcojęzyczne wplecione w tekst. Na wydruku należy te fragmenty oznaczyć linią falistą.
6. Podkreślenia tekstowe oznaczamy spacją, na wydruku – podkreśleniem linią przerywaną.
7. Znaczenia wyrazów, idiomów czy innych zwrotów podajemy w łapkach ‘ ’.
8. Prace należy przesłać na dyskietce (wpisane do komputera w programie WORD v. 6.0 i wyższa) z jednym wydrukiem.
9. Autorów prosimy o dokładne podanie imion, nazwisk, stopni i tytułów zawodowych lub naukowych, nazw miejscowości, adresów prywatnych i numeru telefonu lub e-mailu.
10. Tekstów nie zamówionych Redakcja nie odsyła.

Warunki prenumeraty

1. Wpłaty na prenumeratę są przyjmowane na okresy roczne.
2. Cena prenumeraty na cały rok wynosi 20 zł.
3. Wpłaty na prenumeratę przyjmuje Wydawnictwo „Pro”, skr. poczt. 7, 59-230 Prochowice.
4. Terminy przyjmowania prenumeraty: na kraj do 10 listopada, na zagranicę do 31 października.

Wydawca: Wydawnictwo „Pro” i PWSZ w Raciborzu (47-400), ul. Juliusza Słowackiego 55, tel. (+ 48 32) 415 50 20, e-mail: mieczyslaw.balowski@uni.opole.pl

Poslední dopisy Boženy Němcové¹

Božena Němcová napsala od června do listopadu 1861, tedy přibližně v posledním půl roce svého života, 14 textů, které bývají označovány jako dopisy nebo koncepty k dopisům.² Některé z těchto textů byly opakovaně zkoumány a byly většinou vnímány jako dopisy, které se rozpadají, jsou nezvládnuté, popř. svědčí o ztrátě pisatelčiny tvůrčích schopností či jejích schopností napsat dopis. Např. F. Vodička popisuje trojfragment dopisu V. Náprstkovi z 26. 11. 1861 jako text ovlivněný „horečkou, jež rozrušila tvůrčí síly autorky“ (Vodička 1969, s. 137). Také A. Macurová a J. Janáčková uzavírají podrobnou analýzu téhož trojfragmentu konstatováním, že texty „svědčí o tom, že tvůrčí krize autorčina se prohlubuje a ústí v neschopnost uznávané a obdivované epsitolografky napsat dopis“ (Janáčková, Macurová 2001, s. 163).

---

¹ Rukopis vznikl s využitím materiálů získaných v rámci grantu č. DA01 P01OUK023 a s podporou grantu č. 406/06/0386 GAČR.

² Jde o následující texty: Božena Němcová Kateřině Petrovičové, 14. 6. 1861; Theodoře Němcové, 1. 8. 1861; Theodoře Němcové, 7. 8. 1861; Theodoře Němcové, 7. 8. 1861 odpoledne (nedokončený a neodeslaný); Theodoře Němcové, 8. 8. 1861 (nedokončený a neodeslaný); Josefu Němcovi (synovci), 8. 8. 1861; Josefu Seidlovi, 17. 9. 1861; koncept k dopisu Josefu Seidlovi; Theodoře Němcové, text začínající slovy *Křtící list*; Theodoře Němcové, 17. 9. 1861; Jaroslavu Němcovi, po 18. 9. 1861 (není dochován celý, dle editorů *Listů IV* /Novotný a kol. 1961, s. 189/ není jisté, zda byl odeslán); Jaroslavu Němcovi, 2. 10. 1861; Vojtěchu Náprstkovi, 26. 11. 1861a začínající slovy *Pane Vojtěchu! Mohu si myslit* (nedokončený a neodeslaný); Vojtěchu Náprstkovi, 26. 11. 1861b začínající slovy *Pane Vojtěchu! Vy si asi také leckdy myslíte* (nedokončený a neodeslaný); Vojtěchu Náprstkovi, 26. 11. 1861 večer (nedokončený a neodeslaný).

Někteří autoři si uvědomují, že uvedené texty stojí na konci jisté vývojové linie, že se z nich ztrácejí určité rysy typické pro dřívější dopisy, popř. další práce B. Němcové, ale zároveň jiné rysy zůstávají či se nad míru zvyrazňují. Srov. např. Vodičkovo upozornění, že i trojfragment V. Náprstkovi obsahuje „všechny podstatné rysy umělecké metody, kterou si Němcová jako spisovatelka osvojovala svět“ (Vodička 1969, s. 138). A občas je v literatuře též naznačována otázka, kdo je vlastně adresátem příslušných textů a zda jde v případě některých posledních dopisů B. Němcové skutečně o dopisy. Tomu se věnují mj. J. Janáčková a A. Macurová ve výše uvedené práci (Janáčková, Macurová 2001) a podrobněji A. Macurová (2003) při zkoumání dopisu J. Seidlovi ze 17. 9. 1861: adresát tohoto dopisu je podle autorky vlastně adresátem „nulovým“, možná jen konstruktem „vyvolávajícím“ psaní (srov. Macurová, 2003, s. 215) a je možné, že B. Němcová psala své pozdější dopisy „vlastně sobě a pro sebe“ (Macurová, 2003, s. 217).

Domníváme se, že pro analýzu posledních „dopisů“ Boženy Němcové jsou otázky, zda jde opravdu o dopisy a komu jsou uvedené texty určeny, zásadní. Je třeba na ně hledat odpovědi, protože ty mohou značně ovlivnit náš přístup k daným textům i to, jak je případně hodnotíme. Zároveň je třeba prozkoumat ne jen nejvýraznější případy, ale všechny texty z daného období, neboť jako celek zatím poslední „dopisy“ B. Němcové zkoumány nebyly.

V následujících částech se nejdříve pokusíme popsat nejvýraznější rysy analyzovaných textů a poté se zaměříme na jejich žánrovou příslušnost, adresáta a funkce.

1. Srovnáváme-li rukopisy textů B. Němcové z různých dob jejího života, upoutá pozornost proměna písma a celkového vzhledu rukopisu. Oproti ranějším dopisům je písmo ve většině posledních textů kostrbatější, v projevu je méně „švihů“ nebo lehkosti. Vzhledem k tomu, že tyto texty vznikaly v době, kdy už u autorky můžeme předpokládat celkové vyčerpání, může být překvapivá jejich délka a výdrž, s níž jsou psány (např. v případě trojfragmentu V. Náprstkovi autorka během jednoho dne popsal 25 a půl rukopisných stran, každou o při-

bližně 25 řádcích). Důležitá je také skutečnost, že v textech není nápadně velké množství oprav, škrtnů či doplňků a že velké části textů zřejmě vznikaly jakoby „jedním dechem“.

Pokud jde o jazykovou stránku textů, objevuje se v nich několik nápadných jevů:

a) Některé prvky jsou vynechávány. Zajímavé je, že se nevyskytují příliš často např. vynechaná písmena ve slovech či zkomolení slov, ale porušena bývá úroveň vyšší – jsou např. vynechávána celá slova.³ Zdá se tedy, že automatická fáze kódování slov je zachována a k narušení procesu dochází např. při vybavování slov, na úrovni pracovní paměti, kdy v ní pisatelka neuchová celý daný úsek, ale vynechaná slova možná mohou být i projevem spěchu při psaní, snahou zapsat myšlenky, které letí rychleji, než je ruka schopna psát. Srov. např. následující ukázkou z první strany jednoho fragmentu V. Náprstkovi (problematická místa označujeme podtrženě, autorčina doplnění textu tučně, v hranaté závorce je autorčin škrtn):⁴

Jak ráno vstal začal nadávat a nadával a hulákal dokud neodešel a to mu bylo jedno byla-li posluhovačka anebo sluha to mu bylo jedno – kolikráté byli generolovic venku sousedka – na ulici okna byly otevřené – to mu všechno nevadilo, žádný ani ten nejsprostší pacholek nemohl by si vymyslet takových nadávek [každý] co on nám dal a když Doru bránila aby ji nebil, uhodil mně – a to jsem už byla churavá. Každý den nás vyháněl abysme si hledali byt mně i Jarouše a Dora aby si službu hledala že nás nebude živit. Když ho Dora aby ji dal na botky poslal ji ke mně – a tak to mě věřte že jsme skoro celou tu zimu chodily s Dorou v jednom a on si koupil na zimu dva obleky a z jara zase. A to mě potom také když

³ Vynechávky slov se pochopitelně objevovaly i v textech dřívějších, narůstání jejich počtu je postupné. V dřívějších textech byla vynechaná slova také autorkou často doplněna, v textech pozdějších je doplnění svědčících o tom, že pisatelka text zřejmě zkontrolovala a zkorigovala, méně.

⁴ Všechny ukázky z textů B. Němcové jsou uvedeny v diplomatické podobě podle rukopisů, tj. bez jakékoli ediční úpravy. Rukopisy jsou uloženy v Muzeu B. Němcové v České Skalici, v Literárním archivu PNP v Praze a v SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli.

jsem se chystala z Prahy na venek. Nového jsem si nemohla a tak jsem to musela všelijak stloukat (V. Náprstkovi, 26. 11. 1861a).

Nápadné je, že v textech jsou často vynechávána slovesa (to je patrné i ve výše uvedené ukázce), tedy prvek, který pokládáme za důležitý konstrukční element české věty. Může to souviset s jejich pozicí (zejm. pokud měla být umístěna na konci věty), ale možná se slovesa vzhledem k obsahu textů (soustředění na výčty, detaily aj., viz dále) jeví jako méně důležitá pro sdělovaný obsah.

b) Některé pasáže jsou referenčně nejasně. Je např. nepřehledné, kdo má co učinit, kdo co řekl či udělal atp., např.: *I chtěl* (= Josef Němec) *mě uhodit skočil* (= Jaroslav Němec) *mezi nás a povídal* (= Jaroslav Němec):

Netluč táto mamu ona má pravdu proč ji to trháš, ona si to opsat a beztoho si musela ty pohádky vypůjčit!“ – I šel (= Josef Němec) *tedy ale s takovou zlošti že sakroval celou cestu* (V. Náprstkovi, 26. 11. 1861a).

c) Pro zkoumané texty je charakteristická určitá monotónnost, u l p í v a v o s t a o p a k o v á n í, které se projevuje jak na úrovni užitých jazykových prostředků (lexika, syntaktických struktur atd.), tak v obsahu.

Na úrovni jazykových prostředků se setkáme s opakováním spjek, slov i celých úseků, např.:

Psaní Ti pošlu zítra do Museum k Wildnerovum do Museum (T. Němcové 7. 8. 1861).

Zmíň se Wintrovi o Litomyšli on tu byl v Litomyšli a dlouho se tu zdržel (Jaroslav Němcovi 2. 10. 1861).

Monotónnost větné stavby (příklady viz dále) je možné vnímat jako velké, možná až přílišné zvýraznění parataxe, paralelnosti větné stavby a dalších rysů, které bývají v odborné literatuře uváděny jako typické pro jazyk B. Němcové.

Na úrovni obsahu se opakují dva výrazné „útvary“ či „žánry“ – jednak pasáže, v nichž pisatelka žádá, aby jí adresát nebo adresátka něco zařídili, koupili, poslali, jednak úseky, v nichž reprodukuje

setkání a rozhovory s různými lidmi. V obou těchto „žánrech“ se v různé podobě projevují i opakování a monotónnost.

V případě výčtů pokynů je výrazné opakování jednoduchých větných struktur, často se slovesy v imperativu, a nápadné je také užívání spojovacího výrazu *potom*, *a potom*,⁵ srov. např.:

Pošli mně ty br a s l e t y – tu svíčku milliovou a jednu mi přikup – potom ten perořízek ten perořízek – nůž si tam prozatím nech. –

Přasky jsem našla. –

Mámli podstříkované ty nítěné punčochy, tedy mi je pošli – a kup mně ještě jedny stávkové u nitařky v Platejsa. –

Na to a na nítě na ostatní punčochy posílám Ti 2 fr.

Potom mně kup závinky do vlasů – ta síťka mně nedrží a jsem jako sojka a kup mně houbu, nemusí být fein ani velká – kup ji v široky ulici – na to posílám 2 fr co si smluvíš to si nech. – (Theodoře Němcové, 7. 8. 1861; zvýraznění původní).

Až extrémně výrazné jsou dané jevy ve velmi obtížně čitelném textu začínajícím slovy *Křítící list*, v němž je vedle opakování i množství defektních pasáží, a to i s chybějícími plnovýznamovými slovy nesoucími nejpodstatnější informace, např. označujícími požadované předměty, určujícími místo či specifikujícími činnosti.

Monotónnost se projevuje i v řadě případů vyprávění o setkání s lidmi a rozhovorů s nimi. Rozhovory jsou často reprodukovány pouze pomocí několika opakujících se konstrukcí. Např. ve fragmentu V. Náprstkovi (26. 11. 1861b) je na 3,5 rukopisných stranách popsán pisatelčin rozhovor s J. Daňkem. V této pasáži je devětkrát užito *povídala jsem mu* nebo *i povídala jsem mu*, třikrát *řekla jsem* nebo *řekla jsem mu*, jedenkrát *i odpověděla jsem mu* (všechny tyto obraty většinou následované spojkou *že*) a řada vět začínajících samostatně *že*,⁶ viz následující úryvek:

⁵ Monotónní využití výrazu *potom* se však objevuje už v některých dopisech dřívějších, např. v popisu pisatelčina dne v dopise Theodoře Němcové ze 6. 8. 1859 (Novotný a kol. 1961, s. 33).

⁶ K této pasáži srov. též Janáčková, Macurová 2001, s. 156.

Ale nás že každý den zdomů vyháněl a každé sousto nám vyčetl – a že nás nebude živit. že jsem si nesměla v druhém ani zatopit tak že mně přes tu zimu omrzaly nohy i ruce. Povídala jsem mu když se administrátorem stal, že si nechal hned udělat dva obleky a když ho Dora prosila aby ji dal na botky a že ji odbyl že nemá peníze ať si na ně vydělá. Povídala jsem mu jak mně poslední čas všude po hospodách ostouzel a co jsme každý den poslouchati musely sprostých nadávek. I povídala jsem mu že mně to náramně trápilo a že mě všickni radily, paní Riegrova Staněk D^r i paní Šafaříková abych hleděla přijít na venek že velmi špatně vyhlížím. I povídala jsem mu že bych byla ráda jela ale že jsem neměla dostatečných peněz.

Pro popisy hovorů osob je charakteristické, že řeč je často reprodukována jakoby repliku po replice, je zřejmě uváděno vše, co se pisatelce vybavuje, bez nějakého zobecnění. Tento způsob je podobný ztvárnění řeči postav v práci Urozený a neurozený, které R. Adam popsal jako „hlasy“ a „vyprávění o vyprávění“ (Adam 1997). Uvedme dva příklady z trojfragmentu V. Náprstkovi:

I otevřela jsem dvěře a povídala jsem mu „Činži platí ti pan Daněk!“ nebudu ji ti tedy platit já. „A co je ti do toho za tebe ji neplatí –“ „Kdyby ji neplatil k vůli mně, tobě samému by ji neplatil“ „Tedy mně stravu?“ „Já jsem ti toho málo sjedla – a poslední měsíc co jsem nemocná nedal si mě na stravu ani krejcar“. „A toho flamendra nebudu také živit ať se živí sám!“ – „On se beztoho bude živit když bude v jiným bytu“ – povídala jsem mu. „On v jiným bytu?“ „No nevyháněl si ho už dávno i mně a že si nevezmeš byt jen pro dva“ – Tedy buď rád když jdu já pryč a on také když půjde pryč!“ – „Bez mojí vůle nesmíš vzít žádný byt on [je] není plnoletý a ty když já nechci, nesmíš ject také ven!“ (V. Náprstkovi, 26. 11. 1861b).

Když Lambl do Prahy přijel, ptal se Dory vím-li že je Lambl v Praze – „Bodejt' by nevěděla“ – „Vždyť jsem ty Noviny ani Čas jsem nedal. povídal. „Ona to věděla máma už dříve, že přijede a tak hned k němu šla“ povídala Dora „A co má s ním co mluvit!“ – „No skrze svojí nemoc“ – Když může dělat visity, tak není nemocná“ – (V. Náprstkovi, 26. 11. 1861a).

Podobným způsobem pisatelka vypisuje i Augustovy argumenty proti názoru Josefa Němce, že A. Augusta nemá peníze v dopise Jaroslavu Němcovi z 18. 9. 1861, aj.

Srozumitelnost zapsaného rozhovoru může být pro neznalého adresáta komplikována absencí uvozovacích vět a nejednotným

označením uvozovkami. Někdy je také obtížné určit, zda řečené opravdu spadá do pásma daného mluvčího, např. v následující reprodukci promluvy A. Augusty patří možná některé komentáře (srov. např. komentář *ale elegantní*) pisatelce samé:

[...] máte tu všechno pohodlí – postel – divan, stolek k psaní a pult Vám nechám udělat, píšete-li ráda v stoje – čemuž jsem přisvědčila – a máte tu skřín a dva stolečky a věšák na šaty (ale elegantní) a tady ta slečinka je dobrá kuchařka a můžete si poručit, co jen chcete – a budete tu jako jejích (T. Němcové, 17. 9. 1861).

d) Na charakter výčtových pasáží i reprodukcí rozhovorů má vliv rovněž skutečnost, že pisatelka často uvádí *m n o ž s t v í d e t a i - l ů*, které se zdají z hlediska adresáta a deklarovaného záměru nepodstatné. Opět jakoby dříve oceňovaný autorčin smysl pro detail přebujel a práce s detaily se jí vymkla z rukou.⁷ Ve zkoumaných textech se objevují např. detailní popisy manipulace s prádlem a opatření před spaním na návštěvě u Daňkových v trojfragmentu V. Náprstkovi, vypsání snad všech informací, které pisatelka má o A. Augustovi, v dopise Jaroslavu Němcovi z 2. 10. 1861 či velmi podrobné detaily a uvádění přesných počtů (např. číselně vyjádřené výdaje i počty různých jevů), např. v dopise T. Němcové ze 17. 9. 1861:

Mám nahoru do mého pokoje dva vchody, buď jdu skrze pokoj kde se hraje a vchodem dolů do salu aneb jdu šenkovnou a potom je asi 6 rok pavlač a tři schůdky a jsem v sínce a ze síňky vedou dvěře do hostinského pokoje, kde jsou tři postele a divan, ale je tam chladno a tmavo – z toho jsou dvěře, které si můžu, když je noclehař uzamknout...

e) Analyzované texty jsou také specifické z hlediska pragmatického a obsahového. Pro řadu z nich je typická *z t r á t a o h l e d u n a a d r e s á t a*, která může mít různou míru a může zasahovat různé rozsáhlé části textů. Objevují se např. detaily, které nejsou pro

⁷ Náznyky ulpívání na detailech se však objevují už v dopisech z předchozích let; srov. např. dopis Karlu Němcovi z 29. 11. 1858, který inspiroval J. Koláře k básni *Máš v balíku*.

adresáta důležité, příliš intimní témata vzhledem k míře důvěrnosti vztahu mezi pisatelkou a adresátem, přílišná direktivnost či nepřehledně stylizovaná a až nesrozumitelná místa.

Mezi důležitá a opakující se *t é m a t a* patří manipulace s věcmi (zejm. pokyny, co má kdo pro pisatelku zařít, co jí má poslat), popisy detailů v životě pisatelky (zejm. jídlo, peníze, cestování) a popisy vybraných typů situací – přijetí vypravěčky v cizí rodině či společnosti a reprodukce rozhovorů s různými lidmi (např. přivítání a večere v rodině Daňkových, rozhovory s jejich služebnou a dětmi; přijetí A. Augustou a rozhovory s ním). Výraznými tématy jsou ještě neshody s manželem, pisatelčiny zdravotní problémy a její (nerealizované) plány do budoucna (např. cesta na Slovensko, nákup nových šatů, úvahy, komu bude psát). Zaujme, že v textech chybí (snad s výjimkou rozhovoru s J. Daňkem) záznamy důvěrných, blízkých hovorů s lidmi, kterým by se pisatelka svěřila se svými skutečnými pocity. V textech nejsou explicitní sdělní typy „já se cítím takto“, spíše se objevují záznamy toho, co kdo pisatelce řekl či jí udělal. Texty také explicitně nežádají o slovní odpověď, např. o dopis od adresáta. V situaci, kdy bychom možná čekali spíše žádost o podporu a útěchu, převládají explicitně vyjádřená přání týkající se věci.

2. Nyní se vraťme k otázce, k jakému „žánru“ či „útvary“ analyzované texty patří a komu jsou určeny. Odpověď není u všech textů totožná. Protože texty bývají označovány jako dopisy, prozkoumáme soubor nejdříve z tohoto hlediska.

Příznačné pro nejednoznačné zařazení textů je již to, že pouze o sedmi z nich (viz pozn. 2) víme, že opravdu fungovaly jako dopisy, tj. byly pisatelkou dopsány a jako dopis i odeslány. Prototypu dopisu⁸ se

⁸ Vymežit dopis (zabýváme se pouze dopisy soukromými; dopisy úřední se ve zkoumaném vzorku neobjevují) jako útvar není lehké a ani v odborné literatuře nepanuje v tomto ohledu shoda (srovnání různých přístupů viz např. Saicová Římalová 2005 a Ruščák 2002). Za nejdůležitější charakteristiky dopisu považujeme – v souladu se S. Skwarczyńskou (1937, 1975) a dalšími – jeho funkci

asi nejvíce blíží dopisy Kateřině Petrovičové z 14. 6. 1861 a synovci Josefu Němcovi z 8. 8. 1861. Oba texty obsahují obvyklé formální prvky dopisu (oslovení, rozloučení, podpis, datum atd.), případné defekty v nich nebrání zásadně srozumitelnosti. Dopis synovci se nezdá obsahově překvapivý, dopis K. Petrovičové je v podstatě celý orientován k pisatelce, až na závěrečnou žádost v něm není mnoho dialogických prvků a je dosti intimní, ale tato intimnost snad relativně odpovídá dlouhodobému vztahu mezi komunikantkami. Zbývající texty jsou problematičtější: dopisy Thodoře jsou velmi direktivní a plně imperativů, dopis J. Seidlovi i trojfragment V. Náprstkovi jsou vzhledem k explicitně uvedenému adresátovi příliš důvěrné, dopisy Jaroslavovi mají místy charakter „běžného“ dopisu, místy jsou možná příliš detailní, občas není zřejmé, zda jsou adresovány jemu, nebo Theodoře, atd.

Texty, resp. ty jejich části, které nevyhovují představě dopisu, můžeme interpretovat jako příklady žánru jiného, v němž forma dopisu (resp. některé jevy s dopisem spojené, zejm. volba konkrétního adresáta a jeho oslovení v úvodu) slouží pouze jako „první“, nej povrchnější vrstva. Tím, co se skrývá za ní, je spíše než dopis určený někomu jinému cosi jako „s e b e - t e r a p e u t i c k ý t e x t“ určený vlastně pisatelce samé (srov. též výše zmíněnou úvahu A. Macurové o psaní určeném pro pisatelku samu), jenž by mohl např. připomínat deníky, jejichž psaní bývá dnes doporučováno lidem, kteří se léčí s různými psychickými potížemi.⁹

---

paralelní k funkci repliky v mluveném dialogu, to, že pro jeho podobu je zásadní předjímaný adresát a že jako útvar kolísá mj. mezi póly dialogičnost/monologičnost, mluvenost/psanost, uměleckost/neuměleckost. Funkce dopisu mohou být nejrůznější, za základní pokládáme jeho směřování k udržení a rozvíjení vztahu mezi komunikanty, tedy funkci na tzv. vztahové rovině komunikace (srov. Watzlawick a kol. 1999). Typický dopis obsahuje i určité formální znaky (oslovení, podpis atd., srov. Data 1982), i když samotná forma k jeho vymezení nestačí. Obsah může být nejrozmanitější, stejně jako kompozice – častá je asociativnost a v textu se mohou objevit i zárodky jiných žánrů (srov. Kalkowska 1982).

⁹ Tento typ textů by si rozhodně zasloužil pozornost, v současnosti nevíme o žádné podrobné lingvistické analýze.

Pojetí komunikátů jako „terapeutického psaní pro sebe“ podporuje řada rysů ve zkoumaných textech. Např. uvádění všech detailů v popisných situacích a replik v reprodukcích rozhovorů, které nejsou nějak shrnovány či zestručňovány na to, co by pro adresáta mohlo být důležité, můžeme vidět jako zápis toho, co se pisatelce honí hlavou, nač myslí, co ji tíží. Psaní se pak jeví jako způsob, jak si od tíživých myšlenek ulevit, jak se jich „zbavit“ tím, že je pisatelka uloží na papír. Možná kvůli tomu jsou některé texty tak dlouhé – např. proto, že toho, co pisatelku tíží, je mnoho – a v řadě dlouhých pasáží jsou psány zřejmě bez přerušování a bez oprav – o tom, co pisatelka chce či potřebuje zapsat, nemusí promýšlet, ale samo jí to na mysl přichází. Také vynechávky slov mohou být způsobeny tím, že myšlenky, které pisatelka zaznamenává, přicházejí příliš rychle na to, aby je stačila zapisovat. Podobnému typu zápisků odpovídá i ztvárnění popisovaných událostí v jejich chronologickém průběhu, protože tak si asi „příběhy“, které se nám udaly, často pamatujeme, a též zvýraznění asociativní struktury textu, kdy pisatelka píše to, co je pro ni v danou chvíli neaktuálnější, a pokud se jí se zaznamenávaným asociuje něco dalšího, pokračuje tématem novým.

I skutečnost, že texty neberou ohled na adresáta formálně určeného např. oslovením, lze interpretovat jako důsledek toho, že tento adresát vlastně adresátem textu není (nebo jím v průběhu psaní přestává být) a že texty jsou orientovány na ohled k pisatelce – např. je v nich to, co pisatelka cítí potřebu zapsat. Proto také např. nedbá na to, aby text byl obsahově a pragmaticky přiměřený explicitně jmenovanému adresátovi, ale soustřeďuje se na přiměřenost vůči potřebám svým. Nemusí také sledovat, zda je z textu snadno pochopitelné, k čemu se vztahuje nebo např. kdo je agentem které činnosti – pro sebe samu to explicitně uvádět nemusí, protože ona ví, o čem píše. Souviset s tím může i to, že pisatelka od adresáta nežadá dopis ani nevyjadřuje přání rozvíjet vzájemný vztah, – ani jedno totiž není cílem jejího psaní.

Faktem naznačujícím, že účel textu je možná cosi jako „sebe-terapie“, je i způsob, jakým jsou ztvárněna nejdůležitější (a opakující se) témata. Výrazné je, že zobrazená skutečnost často různým způsobem

směřuje k vlastnímu obrazu pisatelky, zejména k její důstojnosti. Srov. např. potvrzování pisatelčiny důstojnosti ve scénách jejího přijetí v rodině Daňkových a u A. Augusty a zabývání se útoky na její důstojnost ve scénách konfliktů s Josefem Němcem. Také žádosti o věci a pokyny druhým, aby pro ni něco vykonali, je možné vnímat jako pisatelčinu snahu potvrdit si, že má určitou moc, vážnost a důležitost. V některých případech lze v textech sledovat i postupné „propracovávání“ a proměny určitého tématu (srov. pobyt u Daňkových v dopise T. Němcové ze 7. 8. 1861 a trojfragment V. Náprstkovi).

Ze ztvárněných témat a ze způsobu ztvárnění sebe samé se zdá, že v sebe-obraze (sebestylizaci) pisatelky (resp. odpovídajících v textu ztvárněných subjektů) jsou důležité role spisovatelky (srov. zmínky o psaní, spisech, korekturách pro A. Augustu, o cestě na Slovensko a žádosti o věci související s psaním: olůvka, pera, knihy, starší vydání vlastních spisů aj.); role ženy (týká se zejména vzhledu; mezi požadovanými věcmi jsou např. klíštky na šedivé vlasy nebo čerstvě nabarvené šaty; pisatelka také plánuje nákup nových šatů či klobouku se závojem aj.); role vážené, společensky uznávané osoby (srov. scény v rodině Daňkových aj.) a role osoby „zdatné“, která svou situaci zvládá, má určité schopnosti a sílu (srov. ztvárnění konfliktu s manželem či popisy opatření ke kontrole příznaků nemoci). Obraz sebe samé přitom není ve všech dopisech konzistentní, mohou se v něm objevovat i prvky protikladné. Zřetelné je to např. v případě nemoci – pisatelka někdy sděluje, že byla nemocná, někdy připouští, že stále má potíže, někdy zdravotní problémy spíše popírá (srov. např. výrok *ač to není pravda, já vyhlížím dobře* v dopise J. Seidlovi). Výrazné je také to, že si pisatelka nepřipouští, že by její situace nemusela skončit dobře, a v textech se zabývá řadou i dlouhodobých plánů, u nichž nevyjadřuje žádné pochybnosti, že by je třeba nedokázala splnit.

Při tomto úhlu pohledu se nabízí využít i poznatky přístupů využívajících teorie žánru a osobní historie nejen v rámci lingvistiky a literární teorie. Např. A. Frank (dle Chrz 2006) uvádí, že v případě vážné nemoci (a snad bychom uvedené mohli vztáhnout i na jiné velké negativní životní události) je dosavadní život přerušen a dotyčný se

snaží převyprávět svůj život v určitém typu útvaru či žánru: např. v podobě tzv. restitučního vyprávění, při němž očekává návrat k původnímu stavu, ale také např. pomocí vyprávění hledajícího nové cesty nebo vyprávění obsahujícího chaotický pohled bez nějakého řádu. V případě posledních textů B. Němcové se zdá, že pisatelka využívá kombinaci dvou prvně zmíněných „žánrů“ – vyprávění zaměřeného na návrat k původní situaci (plány do budoucna, nepřipouštění si nemoci a dalších problémů atd.) s prvky hledání nové cesty (plány zaměřené např. na změny v přístupu k rodině a dětem a větší soustředění se na sebe, srov. výroky *Však já teď budu moudřejší a budu pamatovat jenom na sebe abych si na stará kolena něco zahospodařila a pokojíček hezky si zařídila* atd. v dopise J. Seidlovi). V rámci narativní psychologie by bylo možné uvažovat od přesunu od vyprávění určených ostatním i sobě samému k typu vyprávění určeného pouze sobě samému (srov. Shafer; in: Plháková 2006, s. 297–298).

Pro další zkoumání posledních textů B. Němcové by byla inspirativní také práce Suedfeld – Piedrahita (1984), která se zabývá změnami tzv. integrativní komplexnosti (schopnosti vidět věci pružně, ve více aspektech a z různých perspektiv) v dopisech významných autorů vzniklých v posledních letech jejich života. Autoři zjišťují, že u osob, které zemřely po dlouhodobé nemoci, se pravidelně objevuje plynulý pokles sledované schopnosti v posledních čtyřech letech života, a to bez ohledu na věk, v němž zemřely. U B. Němcové by tomu odpovídalo období let 1858–1861, přičemž do roku 1857 bývá u B. Němcové datován začátek tvůrčí krize (srov. např. Janáčková 2001, s. 14). Pokud by se závěry autorů potvrdily i v případě B. Němcové, byla by na místě otázka, zda některé rysy jejích posledních textů (monotónnost, opakování, zúžení perspektivy atd.) nejsou projevem tendence, která je možná pro dlouhodobou nemoc a období před smrtí charakteristická.¹⁰

¹⁰ Pozoruhodná je i další shoda se zjištěním, které však autoři studie nedokáží interpretovat: v 9.–8. roce před smrtí naopak dochází k výraznému vzrůstu dané schopnosti; u B. Němcové by tomu odpovídaly roky 1853–1854, tedy období, kdy vznikala její důležitá díla.

* * *

Poslední texty Boženy Němcové můžeme číst jako dopisy (a vytvořit dopis možná bylo i pisatelčíným počátečním záměrem, když s psaním těchto textů začínala), pak je nejspíše budeme vnímat jako texty do různé míry defektní, které svůj účel splnily někdy jen částečně a někdy vůbec. Pokud na ně však pohlédneme jako na „psaní pro sebe“, určitý druh „sebe-terapie“, můžeme je hodnotit jinak. Řada rysů, které se z úhlu pohledu dopisu jeví jako nezvládnuté, se ukáže jako přijatelná či „normální“. A „úspěšnější“ se zdají i z hlediska naplnění svého cíle: pisatelka při psaní o sobě a pro sebe zřejmě nenašla jádro svého problému, ale možná využila jedno z možných řešení, které asi občas používá každý – pokusila se skutečnost svého života a svých pocitů nějak zpracovávat, aby pro ni byla snesitelnější.

Literatura

- Adam R., 1997, *Vyprávění o vyprávění. »Hlasy« v komunikační struktuře fragmentu B. Němcové Urozený a neurozený*, „Česká literatura“ 45, s. 44–56.
- Data K., 1982, *Struktura tekstu listowego*, „Język polski“ 69, z. 3–5, s. 142–152.
- Chrz V., 2006, *žánry jako intencionální modely* [ústní prezentace „Konference Kognice 2006“].
- Janáčková J., 2001, *Dopis v uměleckém osudu Boženy Němcové a v jejím odkazu*, [in:] J. Janáčková a kol., *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*, Praha, s. 13–24.
- Janáčková J., Macurová A., 2001, *Poslední slovesný výkon*, [in:] J. Janáčková a kol., *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*, Praha, s. 153–163.
- Kałkowska A., 1982, *Struktura składniowa listu*, Wrocław.
- Macurová A., *Já jako někdo jiný? (Proměny komunikujícího »já«)*, „Bohemistika“ 3, s. 201–218.
- Novotný M. a kol. (ed.), 1961, *Božena Němcová, Listy IV*, Praha.
- Plháčková A., 2006, *Dějiny psychologie*, Praha.
- Ruščák F., 2002, *Štylistika epištolárnych textov*, Prešov.
- Saiová Římalová L., 2005, *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*, Praha.
- Skwarczyńska S., 1975, *Wokół teorii listu (Paradoksy)*, [in:] S. Skwarczyńska, *Pomiędzy historią a teorią literatury*, Warszawa, s. 178–186.

Skwarczyńska S., 1937, *Teoria listu*, Lwów.

Suedfeld P., Piedrahita L. E., 1984, *Intimations of Mortality: Integrative Simplification as a Precursor of Death*, „Journal of Personality nad Social Psychology“ 47, No. 4, p. 848–852.

Vodička F., 1969, *Umění Boženy Němcové*, [in:] *Struktura vývoje*, Praha, s. 137–142.

Watzlawick P., Bavelasová J. B., Jackson D. D., 1999, *Pragmatika lidské komunikace. Interakční vzorce, patologie a paradoxy*, Hradec Králové.

„ženská komunikace“ a mediální dialog

0. Na případě jedné specifické varianty institucionálního rozhovoru chceme sledovat specifika v komunikačním chování žen a v dialogickém navazování a reagování ženami a muži. Z povahy a podstaty institucionálních rozhovorů vyplývá, že půjde o dialogy řízené, jejich specifická je zase dána skutečností, že jako představitelé instituce zde vystupují výhradně ženy. Mediální dialog zde chápeme jako podtyp institucionálního rozhovoru zejména proto, že jeden z účastníků komunikace zde vystupuje jako představitel instituce, a to veřejnoprávní televize. Z příslušnosti k této instituci vyplývá jeho role při řízení rozhovorů, za jejichž vedení je de facto odpovědný, rozhoduje, o jakém tématu se bude mluvit, případně iniciuje jeho změnu, uděluje a odebírá slovo, ovlivňuje délku replik apod.

0.1. Netyičnost sledovaných institucionálních rozhovorů je dána také postavením komunikantů. Pro běžnou variantu řízeného institucionálního rozhovoru je příznačná výrazná asymetrie mezi komunikanty, neboť bývá veden jako dialog mezi odborníkem a laikem, který přichází v pozici žadatele. V našem případě je to ale právě představitel instituce, kdo respondentu o něco žádá, snaží se jej tedy pozitivně motivovat a získat. Sociální asymetrie mezi komunikanty tak osciluje mezi organizační rolí moderátorky a profesní rolí hosta.

0.2. Další výrazná odlišnost od běžných institucionálních rozhovorů se projevuje ve výrazné snaze moderátorek simulovat v prostoru televizního studia konverzační styl. Zásadní roli při tom hraje již okruh „komunikovaných“ témat. Jako přízvaní komunikační partneři se pravidelně objevují například lékař, bylinkář, kuchař, módní návrhářka. Objevují se tak témata příznačná pro rozhovory vedené oby-

kle mezi ženami – jako je vaření, zdraví, nemoci a zkušenosti s jejich léčbou, móda apod.

Materiál pro analýzu jsme získali prepisem čtyř videonahrávek pravidelného televizního pořadu Sama doma, který vysílala ČT na přelomu podzimu a zimy roku 2005. Ve sledovaných pořadech vystoupilo celkem šest moderátorek, pro naše potřeby je budeme odlišovat pouze číslem (označení M1, M2 atd.). Ačkoli se moderátorky snaží vytvořit ve studiu co nejosobnější atmosféru a rozhovory se pohybují na pomezí společenské komunikace, pozvaný host v zásadě neopouští roli, která vyplývá z jeho profese a nebo kvalifikace, proto budeme v přepsaných rozhovorech vedle společného označení H uvádět i hostovu profesi.

1. Schéma dialogů, výstavba replik

Rozvíjení témat, jejich střídání i délku rozhovoru ve sledovaném typu komunikace reguluje představitel instituce, v dialogu se pak zřetelně oddělují tzv. tematické bloky (srov. např. Müllerová, Hoffmannová, 1994, s. 31), výstavba replik (*turn designe*) nejčastěji probíhá podle schématu žádost o informaci – poskytnutí informace:

M1: a jsou nezničitelné?

H chirurg: ne | to my se rozpadneme v prach a ty síťky pořád budou jako nové

M1: a cítí je ten pacient?

H chirurg: ne | ta síťka se zabuduje do organismu | během tří měsíců je už prostoupena vazivem a plně převezme funkci stěny břišní

Odpověď hosta je považována za prakticky jedinou možnou reakci, jeho případná otázka by byla hodnocena negativně. Blíže k tomu např. Hoffmannová – Müllerová:

Role tazatele obvykle plyne z jeho profesionální identity (televizní moderátor, advokát vyslychající svědka): mechanismus *turn-taking* (střídání mluvčích) [...], má v těchto případech specifickou a vyhraněnou podobu, tj. jeden účastník neustále klade otázky, druhý odpovídá (Hoffmannová, Müllerová 2000, s. 14).

I přes volbu témat a snahu „simulovat“ neřízenou, spontánní komunikaci, je rozhovor časově omezen, účastníci nenavazují spontánně, neprojevuje se vazba na situační kontext, minimalizuje se prostor pro verbalizaci nálad, citových stavů nebo např. osobních názorů komunikantů.

1.1. Pro mediální dialog ve sledovaném typu pořadu je příznačná až programová nekonfliktnost a „pohodovost“. Je určen pro ženy všech věkových kategorií, které nepracují a jsou „samy doma“. Tomu odpovídá i vysílací čas (ve všední den od 12³⁰ hod.), autorským záměrem je zaplnit prázdný komunikační prostor předpokládaných adresátek tématy, o kterých by pravděpodobně mluvily s reálnými komunikačními partnerkami, pouze s tím rozdílem, že zde se komunikace neodehrává mezi laiky, ale mezi laikem a odborníkem. Vysledovali jsme oscilaci mezi seriózní debatou na věcné a jasně dané téma a nezávaznou konverzací:

- M1: mluvila jste | že se zahřívají na relativně vysokou teplotu | držíte je přesto v rukou | jaká je tedy běžná teplota?
H masérka: běžně je mám teplejší | zahřívají se na sedmdesát až osmdesát stupňů
M2: a nebo se nedá | někdo
H masérka: no | já se nedám | takže nepálí

Na tuto hru na přátelskou a nezávaznou komunikaci přistupuje i přizvaný host, profesionální masérka, představující na figurantce metodu, kterou používá ve své praxi. Její pozitivní motivace a odhodlání komunikačně kooperovat se projevují i v opakování výrazů z předcházejících replik obou moderátorek *nepálí* a *nedám*.

Znovu se tak vracíme ke skutečnosti, že jde o případ velmi pozitivní mediální komunikace, možná by bylo vhodnější užití výrazu konverzace. Komunikující ženy neváhají vysílat signály zpětné vazby a podle potřeby reformulovat svá vyjádření, pokud by jím mohly poškodit partnerku:

- M2: liší se nějak od evropských metropolí | módních | například když jsou pařížské nebo milánské módní přehlídky | tam se určitě moc lidí nedostane
H módní návrhářka: no uhodila jste hřebík na hlavičku | protože s tou Paříží se opravdu lišíme | a bohužel mám pro naše posluchačky smutnou novinu | že se lišit vždycky budeme
M2: já jsem spíš myslela teď tu organizační stránku | vůbec jsem si netroufala posuzovat –
H módní návrhářka: co se té organizační stránky týče | pochopitelně pražský festival je v plenkách...

Obdobně jako v předcházejícím rozhovoru si můžeme všimnout jevu typického pro komunikaci žen, a to opakování a paralelizmu, které zmiňuje např. Olga Müllerová (2004, s. 124 a n.). Opakování nemá charakter nadbytečnosti, slouží jako nástroj pro vytvoření linearitu a textové soudržnosti, přebíráním částí replik komunikační partnerky se navíc signalizuje vstřícnost a ochota kooperovat. Komunikační partnerka nechce ohrozit tvář ostatních účastníků komunikace, to se projevuje např. v případě nutné rektifikace nebo zpřesňování, mluvčí se „zdráhá“ explicitně opravit moderátorčino vyjádření, *de facto* se za ně omlouvá:

- M5: vy jste tady několikrát říkala | že ta dětská kůže je vůči tomu všemu náchylná
H kožní lékařka: já bych si vás dovolila opravit | dětská kůže není náchylná | ona je jen jiná | a tak se k ní prostě musíme chovat

Ohledy v replikách komunikujících žen se projevují i ve vztahu k třetímu, ve studiu fyzicky nepřítomnému účastníkovi komunikace, televiznímu divákovi. Pevnou součástí pořadu jsou i odpovědi hosta na otázky diváků, které během vysílání přicházejí do studia:

- M5: tříletý chlapec má plíseň na krku | léčí se u lékaře | mělo by to být údajně způsobeno pěnou do koupele | tak možná | že i tohle je zajímavá otázka | taková ta běžná kosmetika | která se používá | a některé ty děti si ve vaně | která je plná pěny opravdu libují | asi to není úplně v pořádku

H kožní lékařka: plnou vanu s bublinkami pěny bych asi tedy zakázala úplně | nicméně rozumím tedy | že pro děti je to nádherná příležitost | plíseň z koupelové pěny tedy určitě není | nicméně pěna způsobí | že se plíseň snadno uchytlí...

Lékařka vědomě opouští sociálně nadřazenou roli, která by vyplynula z jejího profesního zařazení při běžném institucionálním rozhovoru v ordinaci, kritické hodnocení situace relativizuje jednak užitím kondicionálu *zakázala bych*, jednak explicitně vyjádřeným pochopením pro záliby malých dětí, které je podporováno a zesilováno i neverbálně úsměvem a mimikou. Také moderátorka je na základě svých zkušeností schopná předjímat lékařčinu negativní reakci, vyjádřením *i tohle je zajímavá otázka, taková ta běžná kosmetika* relativizuje a rozšiřuje podstatu divaččiny otázky, a tak minimalizuje možný dopad kritické odpovědi.

1.2. Jedním z prostředků zpětné vazby a signalizace zájmu je i dokončování replik komunikační partnerky, jakési „dopovídání“. (Jako příklad zde uvádíme rozhovor s Dagmar Pickovou, mluvčí Sdružení obrany spotřebitelů, pro jednoduchost ji budeme označovat pouze písmenem H.)

H: my jsme se ještě s nikým takovým nesetkali
M3: měli by si to lidé uvědomit a nenaletět na to
H: zvláště v současném předvánočním období

Moderátorka v tomto konkrétním dialogu se starší ženou vědomě přijímá subordinované postavení, tím, kdo dopovídá, není paradoxně moderátorka, ale pozvaný host. Obdobné dokončování replik komunikační partnerky se vyskytovalo i v ostatních případech, tentokrát už ale podle očekávání dopovídala moderátorka:

H cukrářka: těsto necháme odležet asi půl hodiny
M3: aby se s ním lépe pracovalo
H cukrářka: aby se s ním lépe pracovalo

Tím, že pozvaný host se změněnou intonací zopakuje moderátorkčinu repliku, vyjadřuje souhlas s jejím vyjádřením.

1.3. Pro řízené rozhovory je příznačná skutečnost, že střídání partnerů v aktivní a pasivní komunikační roli neprobíhá spontánně a nahodile. Jednotlivé typy mediálních rozhovorů se mohou navzájem lišit výskytem přesahů, nebo dokonce záměrného skákání do řeči (srov. například pravidelné politické diskusní pořady). Ze záměrné nekonfliktnosti ve sledovaných dialozích zřejmě vyplývá minimum přerušování replik partnera. Ojedinelé případy „skákání do řeči“ mívají v zásadě kooperativní ráz, jde spíše o doplnění, projevy zájmu, souhlasu apod. (srov. Hoffmannová 1997, s. 15).

H cukrářka: po upečení –

M3: jak dlouho pečeme?

H cukrářka: pečeme osm až deset minut při šedesáti stupních

M3: jak zkontrolujeme | že je to dobře upečené?

2. Konstrukce odpovědi ženami a muži

Ve druhé části příspěvku se zaměříme na rozdíly ve výstavbě odpovědi v závislosti na tom, zda je respondentem muž, nebo žena. Předdesíláme, že jde pouze o pracovní verzi, rozhodně si neklademe za cíl přesně definovat a nebo stanovovat pravidla, podle kterých komunikující ženy | muži reagují na položenou otázku, chceme spíše popsat tendenci, kterou jsme v excerpovaném jazykovém materiálu vysledovali a kterou konstatuje např. Olga Müllerová:

ženy se chovají spíše otevřeně a vstřícně. Odpovídají bez dlouhého rozmýšlení, přímo, rovnou, téma otázky neproblematizují, v odpovědi se snaží vyhovět informačnímu požadavku otázky, do přímé odpovědi přebírají její základní syntaktické schéma. [...] Dialog s muži nemá tak hladký průběh, s tazatelkou na sebe sice navazují, ale je vždy něco, čím se chtějí odlišit, chtějí být raději samostatní. V jejich velmi dlouhých replikách se projevuje sklon podat o každé věci důkladný rozklad (Müllerová 2004, s. 125–126).

V našem případě nepracujeme s jazykovým materiálem, který bychom získali z vlastních rozhovorů, nemůžeme tedy porovnávat odpovědi mužů a žen na stejné otázky. Budeme ale sledovat, jakým způsobem odpovídají lékařka a lékař na konkrétní a věcnou otázku. V pře-

psaných rozhovorech postupně odpovídali kožní lékařka (=H1), lékař zabývající se prevencí a léčbou rakoviny tlustého střeva a konečníku (=H2) a lékař, který přišel do studia představit novou očkovací látku (=H3). Všechny otázky byly položeny na úvod rozhovoru věnovanému konkrétnímu medicínskému problému. Preferovanou reakcí tedy byla obsáhlejší a fundovaná odpověď, moderátorčiným záměrem jistě nebylo získat stručnou informaci obsaženou v jedné větě.

- M6: takže růžovka nemá s růží nic společného?
H1: nemá s růží nic společného | není to infekční onemocnění | není nakažlivá | vyskytuje se nejčastěji později
M4: kolik lidí v České republice ročně onemocní rakovinou tlustého střeva a konečníku?
H2: paní redaktorko | mé sdělení nebude radostné | poněvadž v České republice onemocní ročně zhruba sedm tisíc pět set nových pacientů nádorem tlustého střeva a konečníku a přibližně pět tisíc těchto nemocných zemře | my jsme | tedy Česká republika je na prvním místě ve statistikách | pokud tedy jde o výskyt rakoviny tlustého střeva a konečníku a je to u nás druhý nejčastější nádor | u žen po rakovině prsu a u mužů po rakovině průdušek
M3: tak můžeme se opravdu těšit na vakcínu | která nás ochrání proti této rakovině?
H3: tak v tuto chvíli končí klinické studie | v Evropě bude | budou registrovány dva typy vakcíny dvou firem | a důležité je říci | že to bude je proti viru | který tuto rakovinu způsobuje | tento virus způsobuje rakovinu v devadesáti devíti procentech... a obě firmy vyvinuly tuto vakcínu proti typu šestnáct a osmnáct | to v našich podmínkách pokryje asi sedmdesát procent těch příčin onkogenních virů.

Odmyslíme-li v tomto okamžiku od komunikačního kontextu (zde máme na mysli především výše zmiňovanou skutečnost, že jde o odpověď na otázku položenou v mediálním dialogu, a tedy vyžadující širší vyjádření), je zjevné, že na všechny tři otázky bylo možno odpovědět stručně a jednoznačně, druhá otázka si navíc jako uspokoji-

vou odpověď žádala přesný číselný údaj. Zatímco odpovídající žena v prvním dialogu zahájila svou repliku doslovným zopakováním položené otázky a následně v krátkých větách podala výstižnou charakteristiku nemoci, reakce obou mužů byla jiná. První respondent si neodpustil vlastní hodnocení situace, která je *neradostná*, připojil navíc i další statistické údaje. Druhý odpovídající muž byl hyperinformativní v tom, že podal nevyžádané údaje o počtu farmaceutických firem, které mají očkovací látku vyrábět, navíc ještě zpřesnil a doplnil moderátorčinu otázku. Potvrzuje se nám tendence, že muži neradi volí jednoznačnou a přímou odpověď, raději ji vyvozují a nebo k ní dospívají, doplňují ji komentářem nebo dodatečným vysvětlením. Pokud se zaměříme na tematickou výstavbu odpovědí, zjistíme ale, že odpovídající muži zpravidla neodbíhají od tématu, rozsáhlá odpověď bývá často budována jako derivace z hypertématu, které je navozeno otázkou moderátorky. Respondent z tohoto hlavního, zastřešujícího tématu odvozuje další dílčí informace, znovu se však vrací k ústřednímu problému, který opakovaně pojmenovává (viz například *nádor/rakovina tlustého střeva a konečníku* ve druhém rozhovoru a nebo *vakcína* v rozhovoru třetím).

Odpovědi mužů jsou často relativizující, pozvaný host se dokonce pokouší rektifikovat moderátorčin názor:

- M5: a ještě čím starší víno tím lepší? ještě lze takto zjednodušeně se dívat na tu láhev?
H předseda Svazu vinařů: no | pravdou je | že čím starší tím lepší | dá se to tak říct | ale ne vždy to tak patří a platí | protože záleží skutečně na vínu | záleží na technologii | kterou byla vyrobena.

Znovu se tak vracíme k tomu, co jsme již konstatovali výše, a to že muži v rozhovoru neradi dávají bezvýhradný a jednoznačný souhlas, kladnou odpověď relativizují uváděním dalších okolností, které mohou platnost odpovědi modifikovat a měnit. Na závěr si dovolíme uvést ještě jeden příklad, který již ponecháme bez komentáře a ve kterém moderátorka na v podstatě velmi banální dotaz dostala obsáhlou a problematizující odpověď, v podstatě spíše školení, od hosta, který pracuje jako designér v oblasti svítidel:

- M5: tak | když se řekne lustr | tak si já většinou představím takové to centrální světlo v místnosti | možná křišťálový si k tomu přidám | tak co si máme pod tímto pojmem představit?
- H designér: no | já jsem chtěl říct | že tento pojem není nikde definován | je to prakticky reminiscence na nějaké historické záležitosti | v žádné technické literatuře se tedy o lustrech nemluví | mluví se o svítidlech | domluvíme-li se | že budeme mluvit o nějakých závěsných svítidlech | to by mi vyhovovalo lépe.

3. Závěr

V našem příspěvku jsme se pokusili zjistit, zda a jakým způsobem se v oblasti mediálního dialogu projevují rozdíly v komunikaci žen a mužů. Přepisem rozhovorů realizovaných v pravidelném televizním pořadu *Sama doma* jsme získali materiál, na kterém jsme mohli sledovat a porovnávat jazykové chování mužů a žen v podobných situacích. Zjistili jsme, že silná tendence kooperovat, typická pro běžnou „ženskou“ komunikaci, se projevuje i v oblasti mediálního dialogu. Vedle toho jsou značné rozdíly také ve výstavbě odpovědí. Žena je obvykle maximálně informativní v rámci položené otázky, její odpovědi jsou stručné a velmi často v jejich úvodu opakuje nebo parafrázuje položenou otázku. Naopak odpovídající muž často rámec otázky překračuje. Položená otázka se stává nadřazeným tématem jeho obsáhlé odpovědi a z tohoto hypertextu pak derivuje další dílčí aspekty.

Literatura

- Čmejrková S., 1997, *Jazyk pro druhé pohlaví*, [in:] F. Daneš a kol: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 146–159.
- Daneš F., 1968, *Typy tematických posloupností v textu*, „Slovo a slovesnost“ 29, s. 125–141.
- Hirschová M., 2006, *Pragmatika v češtině*, Olomouc: FF UP.
- Hoffmannová J., 1997, *Stylistika a ...* Praha: Trizonia.
- Hofmannová J., Müllerová O., 2000, *Jak vedeme dialog s institucemi*, Praha: Academia.

- Millerová O., Hoffmannová J., 1994, *Kapitoly o dialogu*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.
- Müllerová O., 2004, *Opakování a syntaktický paralelizmus v rozhovorech s muži a ženami v jednom z druhů institucionální komunikace*, „Naše řeč“ 87, s. 124–135.

K vývoji vlastních jmen německého původu v češtině po roce 1945¹

1. Rok 1945 přinesl zásadní proměnu komunikačního prostředí na území dnešní České republiky. Dvoujazyčný jazykový prostor se změnil v území prakticky jednojazyčné a na tuto skutečnost reagoval velmi citlivě i systém vlastních jmen (podrobně srov. Matúšová 2007; 2003, s. 191–197; 2003, s. 251–256; 2006, s. 513–523).

Zkoumání jednotlivých druhů vlastních jmen německého původu ukazuje, že pro jejich další vývoj v češtině po roce 1945 měly zásadní význam faktory jazykové, především jejich užívání v komunikaci veřejné nebo soukromé (až po vázanost na konkrétní osobu), oficiální či neoficiální a psané nebo mluvené (srov. např. *Encyklopedický slovník češtiny* 2002, s. 447–463; Čechová a kol 2000, s. 381–382). V závislosti na fungování různých druhů jmen na škále mezi uvedenými póly se při jejich vývoji rozdílně uplatňovaly i vlivy mimojazykové, zvláště společenské (politické, národnostní) ve spojení s faktory psychologickými (emocionálními) a někdy i ekonomickými (srov. Šrámek 1999, s. 20).

2. Místní jména jsou důležitá ve veřejné komunikaci, slouží obecně k orientaci na určitém území. Nejsou užívána pouze úzkým okruhem obyvatel obcí, ale slouží též komunikaci v rámci státu, popřípadě i v oblasti mezistátní. Mají tedy význam při identifikaci objektů nejen pro úzký okruh obyvatelstva obce a regionu, ale jsou důležitá i z hlediska komunikačně-správního a v tomto smyslu vykazují vysokou míru

---

¹ Tento příspěvek byl přednesen na konferenci „Prostor v jazyce a literatuře“, pořádané katedrou bohemistiky PF UJEP v Ústí nad Labem ve dnech 5.–7. 9. 2006.

oficiálnosti. Proto je nutné jejich fixování v písemné formě, u níž se předpokládá, že bude z jazykového hlediska nenapadnutelná.

Z těchto důvodů zasahuje (zvláště ve vícejazyčném geografickém prostoru) do jazykové podoby místních jmen též stát. Na dříve dvoujazyčném území dnešní České republiky lze státní intervence v oblasti oficiální formy místních jmen sledovat již od doby habsburské monarchie, kdy se v lexikonech obcí uvádějí poněmčené podoby českých jmen i u obcí z jazykově čistě českých oblastí. Opačná tendence se projevovala po roce 1918, kdy byly jako oficiální zrušeny německé názvy pro obce s nižším podílem německého obyvatelstva než 20% a zaváděly se počestěné formy jmen německých (u obcí s určitým podílem českého obyvatelstva). Za protektorátu Čechy a Morava měly veškeré obce na oficiální úrovni (v lexikonech) opět i jména německá (poněmčená), založená na oficiálních formách z období před rokem 1918. Po roce 1945 dochází pak k nejvýraznějším změnám soustavy místních jmen. Po odsunu německého obyvatelstva ztratila místní jména německého původu v jednojazyčném českém prostoru své uživatele, a tedy i opodstatnění v komunikaci – ovšem mimo jména vžitá u českého obyvatelstva (*Liberec, Nymburk* aj.). Vzhledem k potřebě identifikace obcí a k roli místních jmen ve veřejné, oficiální a psané komunikaci nastala nutnost náhrady německých forem jmény českými². Hlavním činitelem při přejmenování obcí se stal stát, který prostřednictvím ministerstva vnitra a Místopisné komise České akademie věd a umění, sestavené z odborníků, řídil celou akci. Fungování místních jmen v obcích a regionech, tedy na úrovni bližší soukromé sféře jejich užívání, bylo zohledněno v tom smyslu, že návrhy na jména měli podávat (noví) obyvatelé obcí, popř. regionů. Úkolem místopisné komise v procesu přejmenování obcí bylo zamezit nejen zavádění jmen jazykově nevhodných (např. za MJ *Schwaderbach* byly navrhovány formy *Švedohoří* nebo *Švedobor*; standardizováno bylo jméno *Bublava*), ale i nepatřičnému prosazování vlivů psychologických.

---

² Místních jmen bez českých paralel bylo v Čechách – podle V. Šmilauera – 555 (viz: Šmilauer 1963, s. 172).

kých a politických ze strany obyvatel obcí. Ti totiž mohli název své vsi/města vnímat jako svou emocionální, soukromou záležitost a snažili se občas prosadit politicky ap. motivovaný název (*Květnová, Mírov*)³. Na oficiální úrovni se vliv dobové protiněmecké nálady projevil vlastně jen v nahrazování přívlastku *Německý* u místních jmen (např. *Německý Brod > Havlíčkův Brod, Německé Jablonné > Jablonné v Podještědí*).

3. Osobní jména jsou spojena s konkrétní osobou a tím se těžiště jejich užívání posouvá výrazně k oblasti komunikace soukromé a neoficiální (popř. i mluvené), a to i přesto, že slouží v oficiální komunikaci k identifikaci osob a že jsou v dokumentech zaznamenána v písemné podobě. Změna nebo zachování OJ je (téměř) výlučně záležitostí individuálního rozhodnutí, do něhož se však zpravidla promítají vnější faktory v podobě společenského (politického) tlaku.

V oblasti příjmení lze sledovat určité pohyby způsobené společenskými/politickými okolnostmi už před II. světovou válkou. Podle J. Beneše (1998, s. 78–79) se někteří Češi vzdávali svých příjmení německého původu z vlasteneckých důvodů, aby demonstrovali svůj odpor proti fašistickému německému režimu. Z existenčních důvodů pak o změny příjmení usilovali v tomto období a v prvních válečných letech především židé. Za protektorátu Čechy a Morava, jak uvádí J. Beneš, byli čeští Němci vyzýváni, aby si změnili svá původem česká příjmení. To již poukazuje na skutečnost, že se ve vypjaté poli-

---

³ V případech uvedených jmen obyvatelé obcí prosadili přejmenování i proti mínění místopisné komise. Jménem *Květnová* bylo nahrazeno německé jméno *Pernesgrün*. Místní národní výbor této obce trval na zavedení českého jména *Květnov* (podle květnové revoluce v r. 1945), které nakonec bylo po filologické úpravě na *Květnovou* standardizováno. Jako *Mírová* byla podle výslovného přání místního obyvatelstva pojmenována dokonce česká obec *Mnichov*, a to i přes nesouhlas místopisné komise (srov. české exonymum *Mnichov* pro německé toponymum *München*).

Podle oficiálního stanoviska se neměla nahrazovat jména německého původu v češtině vžitá (*Liberec, Rumburk, Nymburk, Šluknov*). V některých jednotlivých případech však došlo ke změně na nátlak obyvatel těchto měst/vesnic (např. *Sokolov* za *Falknov*).

tické/národnostní situaci posouvá vnímání příjmení z oblasti soukromé směrem do sféry veřejné. Ve společenském a politickém prostoru období po roce 1945 nastal velký posun v chápání příjmení jako výrazně veřejné záležitosti. V tomto období proběhla kampaň za počestění příjmení německého původu u Čechů, která našla podporu i ze strany státu. Byla podnícena Svobodným slovem, na jejím rozpoutání měly jistě zásluhu i postoje některých politiků, především prezidenta Beneše a podporu našla částečně i v jazykovědných kruzích. Ze strany státu byly vydávány zákony, které měly celý proces přejmenování usnadnit. Působení dobové atmosféry a určitému společenskému nátlaku se přizpůsobily nejen osoby, které své příjmení poctívaly jako společensky neúnosné (např. *Hess*), ale zřejmě zvláště osoby vysoce politicky zaujaté, které své příjmení vnímaly jako věc v podstatě veřejnou, a nelze jistě vyloučit, že někteří lidé hledali ve změně i osobní prospěch.

Proti změně příjmení však působilo především jeho sepětí s konkrétní osobou, citově vázanou rodinnou tradicí, a jeho komunikační zakotvenost v užším, téměř soukromém komunikačním prostředí (rodina, sousedské a pracovní prostředí). Vedle toho však paradoxně k postupnému ukončení kampaně přispělo i působení ze strany politického prostředí v tom smyslu, že i mnozí vysocí poličtí činitelé setrvali u svých příjmení německého původu (*Gottwald, Laušman, Fierlinger*).

4. Pomístní jména jsou formy, které fungují většinou jen v rámci jedné obce (části obce, někdy i rodiny apod.) v mluvené podobě a lze je tedy označit za útvary, které mají své místo v komunikaci spíše soukromé a jednoznačně neoficiální. Vzhledem k tomu, že pomístní jména nebyla (ve své většině) fixována písemnou formou, zachovala se ve své německé (počeštěné) podobě pouze tehdy, pokud byla přejata před rokem 1945 v mluvené komunikaci z němčiny do češtiny. Zájem o pomístní jména z oficiální strany se projevil při standardizaci pomístních jmen pro mapy, která proběhla až počátkem 50. let. Vycházelo se při ní v podstatě z předválečných (mapových) materiálů. Nebyla rozhodně natolik v centru zájmu státu jako standardizace míst-

ních jmen, ani v centru pozornosti obyvatel obcí, protože mapová díla užívání PJ v obcích v podstatě neovlivňují a nezasahují do komunikačních zvyklostí. Psychologické a politické faktory se proto při standardizaci pomístních jmen projeví spíše okrajově v podobě zacházení s pomístními jmény, která nějak připomínala bývalé německé majitele objektů a která se při standardizaci nahrazovala zcela nezávislými formami.

5. Pro úplnost připomeňme i jména výrobků. Tato jména jsou útvary užívané primárně ve veřejné komunikaci. Jako obchodní značky vykazují vysoký stupeň oficiálnosti a jejich změna může mít značné ekonomické důsledky. Ukazuje to diskuse, která se po roce 1945 na oficiální úrovni zabývala jmény piv *Pilsner/Pilsner Urquell* a *Altwater*. Bylo rozhodnuto, že tato jména, vycházející z německých toponym, nelze nahradit, protože jejich změna by vedla k obrovským hospodářským ztrátám. Ekonomické argumenty byly tedy v tomto případě silnější než argumenty jazykové a psychologické (vlastenecké, politické).

Závěr. Jednotlivé druhy vlastních jmen německého původu podléhaly po roce 1945 různému a často i do určité míry protichůdnému vývoji. I když jejich jazyková stránka byla v protiněmecké poválečné atmosféře významným signálem pro jejich jazykovou úpravu, působily naopak proti takové změně různé jazykové i mimojazykové faktory.

Místní jména jako formy mající značný význam ve veřejné, oficiální a psané komunikaci byla počestěna z iniciativy státu. Jazyková změna byla pro dorozumívání v nově vzniklém jednojazyčném prostoru nutností a korektnost jejího průběhu zajišťovala vědecká komise, která se snažila o zamezení psychologických vlivů ze strany obyvatel obcí. Jména výrobků jsou rovněž primárně útvary veřejné, oficiální (psané) komunikace, avšak jejich počestění mohly stát v cestě ekonomické argumenty (na mezinárodní úrovni), které byly zřejmě mnohdy silnější než argumenty jazykové a psychologické. V oblasti osobních jmen spojených s konkrétní osobou a majících své místo na rozhraní komunikace veřejné a soukromé, oficiální a neoficiální a psa-

né a mluvené, se projevovaly dobové psychologické vlivy velmi protichůdně. Ve prospěch změn příjmení německého původu působil společenský/politický tlak, který směřoval k jejich odstranění, narážel však především na sílu rodinné tradice a komunikačních zvyklostí. Konečně pomístní jména německého původu, fungující v oblasti neoficiální, spíše soukromé a primárně mluvené komunikace, se zachovala v mluvené češtině a nepodléhala po roce 1945 společenským/politickým vlivům. Záležitostí státních orgánů se stala až při standardizaci pro mapová díla, která však do jejich fungování v obcích v podstatě nezasáhla (srov. např. Matúšová 2004).

Literatura

- B e n e š J., 1998, *Německá příjmení u Čechů*, I. svazek, Ústí nad Labem.
- Čechová M. a kol., 2000, *Čeština – řeč a jazyk*, 2. přepracované vydání, Praha.
- Encyklopedický slovník češtiny*, 2002, Praha.
- M a t ú š o v á J., 2003a, *Komunikační aspekty při změnách vlastních jmen po r. 1945 v České republice*, [in:] *Vlastné meno v komunikácii, 15. slovenská onomastická konferencia Bratislava 6.–7. septembra 2002*, zostavili P. Žigo a M. Majtán, Bratislava, s. 191–197.
- M a t ú š o v á J., 2003b, *K vývoji příjmení v češtině v prvních poválečných letech*. „Naše řeč“ 86, s. 251–256.
- M a t ú š o v á J., 2004, *Otázka spisovnosti a nespisovnosti u pomístních jmen německého původu*, [in:] E. Minářová, K. Ondrášková (eds.), *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny, perspektivy. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve Vzdělávacím středisku Šlapanice 10.–12. února 2004*, Brno: Masarykova univerzita, s. 314–318.
- M a t ú š o v á J., 2006, *Bohemizace místních jmen na území České republiky po roce 1945*, [in:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Z. Abramowicz, E. Bagdanowicz, Białystok 2006, s. 513–523.
- M a t ú š o v á J., 2007, *Zur Entwicklung deutscher Eigennamen im Tschechischen in den 30er und 40er Jahren des 20. Jahrhunderts* [referát na 21. kongresu onomastických věd v Uppsale 2002, v tisku].
- Š m i l a u e r V., 1963, *Úvod do toponomastiky*, Praha.
- Š r á m e k R., 1999, *Úvod do obecné onomastiky*, Brno.

K jednomu typu hybridních složenin ve druhém svazku neologického slovníku

Kompozita představují v posledních desetiletích relativně velmi produktivní složku nových pojmenování. Příčinou jejich vzniku tak jako i jiných pojmenování je na jedné straně potřeba pojmenovávat nové skutečnosti (jevy) v oblasti odborného vyjadřování (příp. i profesní mluvy a slangu) a na druhé straně potřeba vytvářet nová aktualizovaná pojmenování v textech publicistického stylu. Obecným předpokladem pro vznik kompozit je jednak vliv cizích jazyků, jednak tendence k ekonomii vyjadřování. Kompozita představují pro češtinu výhodnější pojmenování než slovní spojení, neboť lze od nich snáze tvořit deriváty a v rámci větné struktury jsou tedy flexibilnější než právě slovní spojení.

Dosavadní studium skládání slov v češtině (zvláště *Mluvnice češtiny* 1986; Bozděchová 1995; Mitter 2003) výše uvedenou skutečnost potvrzuje a naznačuje směr dalšího bádání. Zřetelný nárůst počtu kompozit v současné češtině představuje „důležitý posun v hierarchii jazykových typů, které se podílejí na typologickém utváření češtiny“ (Komárek 1997, s. 141–144). Z celkového počtu registrovaných neologizmů v publikaci *Nová slova v češtině* (1998) je 27,29% složených slov. Většina z nich je buď cizího původu jako celek, nebo sestává z jednoho komponentu cizího a jednoho domácího. Podstatně méně složených neologizmů je utvořeno pomocí dvou domácích komponentů (Lotko 2000, s. 137–141).

Velký nárůst hybridních složenin v současné češtině je výsledkem působení cizích jazyků. Tak to chápe především I. Bozděchová, která uvádí, že „užitečná by v tomto směru byla i konfrontace s přejatými

kompozity, např. anglickými, neboť vlivy cizích jazyků na češtinu se zejména v poslední době značně zvýšily v celé slovní zásobě, a tedy i v oblasti tvoření slov“ (Bozděchová 1995, s. 191). V této studii se budeme dále zabývat kompozity, která zaznamenává neologický slovník *Nová slova v češtině 2* (2004).

Tento slovník (dále jen NSČ 2) navazuje na slovník *Nová slova v češtině* (1998, dále jen NSČ 1) a zaznamenává neologizmy z let 1996–2002. V tomto období jsou změny v naší slovní zásobě ještě výraznější než v předchozím období (tj. 1985–1995), z něhož vychází lexikální materiál NSČ 1. NSČ 2 není stejně jako jeho předchůdce slovníkem normativním, odráží však tendence v současném jazyce (zvláště v lexiku, tvarosloví, výslovnosti a pravopisu) a může také přispět ke stabilizaci jazykové normy.

Jednou z výrazných tendencí v současném jazyce je tvoření složených slov (zvláště hybridních) s využíváním některých produktivních slovo-tvorných prostředků, jako např. *mini-*, *video-*, *bio-*, *dia-*. Na tuto skutečnost jsme upozornili již při analýze složených hybridních substantiv v NSČ (srov. Mitter 2001). Cílem této studie je popsat a analyzovat nově vzniklá složená hybridní substantiva s druhým komponentem cizího původu, a to na materiálu NSČ 2. Zaznamenáváme přitom nově vzniklé složeniny¹, nikoli již déle existující složeniny, u nichž se vyvinul jen nový význam. V následujících odstavcích se budeme zabývat hybridními složeninami s druhým komponentem cizího původu.² Odděleně pojednáme o substantivech, adjektivech, resp. o slo-

---

¹ Uvádíme pouze výrazy vzniklé skládáním, nikoli např. odvozováním od jiných slov složených. V případě výrazu, který mohl vzniknout jak skládáním, tak odvozováním, respektujeme pochopitelně první možnost (přestože není jediná) a takové výrazy zaznamenáváme. Do excerptce jsme nezahrnuli složeniny s komponenty propriálnímu charakteru (např. *čecho-*, *praho-*, *brno-*, *ostravo-*, *Mečiar-*, *-chorvatský*, *-srbský*), neboť bychom museli zkoumat i jejich původ, což není předmětem naší studie. Excerptovali jsme jen složeniny s komponentem *-euro*, který se již do jisté míry apelativizoval.

² Za hybridní zde považujeme takové složeniny, které mají druhý komponent cizího původu a současně první komponent domácí (resp. zdomácnělý). Protože

ženinách jiných slovních druhů. Slohové charakteristiky jednotlivých výrazů uvádíme v souladu s NSČ 2.

Hybridní složeniny s druhým komponentem cizího původu mají v systému češtiny jiné postavení než hybridní složeniny opačného sledu komponentů. Jejich druhé komponenty – ať jsou cizího původu – nevykazují často v takové míře rysy cizosti. Bývají adaptovány výslovnostně, pravopisně (*-manažer*), slovtvorně (substantiva např. sufixy *-ista*, *-ař/-ář*, adjektiva nejčastěji sufixy *-ní*, *-ický*, *-ový*). Se slovtvornou adaptací adjektiv souvisí adaptace morfologická. Pokud adjektivum přebírá domácí příponu, lze jej automaticky přiřadit k deklinačnímu paradigmatu. U substantiv není morfologická adaptace spojena s adaptací slovtvornou. Substantivum je sice adaptováno morfologicky, pokud je adaptováno slovtvorně, ale může být adaptováno morfologicky, aniž by bylo adaptováno slovtvorně. Jak vyplývá z materiálu slovníku, nesklonná adjektiva a substantiva (cizího původu) se vyskytují spíše jen jako samostatná pojmenování než ve funkci druhých komponentů složenin.

Mezi složenými hybridními substantivy s prvním komponentem domácím mají největší zastoupení juxtaopozita s prvním členem *také-/taky-* (13). Jedná se o expresivní pojmenování (povětšinou také s hanlivým příznakem). V některých složeninách se uplatňuje pouze jedna podoba komponentu, srov. buď *také-* (*takébankrotář*, *takérealita*), nebo *taky-* (*takyagentura*, *takyfanda*, *takyfarmář*, *takyhomosexuál*, *takyreforma*, *takysport*), v jiných se objevují dvě podoby tohoto komponentu (*takéekolog/takyeekolog*, *takéfond/takyfond*, *takékollega/takykollega*, *takémanažer/takymanažer*, *taképolitik/takypolitik*).

Velkou frekvenci mají také komponenty *polo-* (8), *vele-* (7), *spolu-* (7) a *velko-* (8), složeniny s těmito komponenty nacházejí své uplatnění především v politické publicistice, např. *polokapitalismus_{expr.}*, *polo-*

---

určování stupně zdomácnění jednotlivých komponentů by mohlo svádět k velmi subjektivnímu hodnocení, posuzujeme jejich status z hlediska distinkce domácí komponent – cizí komponent podle *Akademického slovníku cizích slov* (1995, dále jen ASCS). Za cizí považujeme v souladu s ASCS ty komponenty, které tento slovník zaznamenává, a tudíž je hodnotí jako cizí.

komunista, *polokomunismus*, *polosocialismus*, *polobolševik_{expr. hanl.}*, *polodemokracie*, *polodiktátor*, *polodiktatura*. Komponenty *velko-* a *vele-* spoluutvářejí expresiva, srov. *velkohit*, *velkokrám*, *velkomuzikál*, *velkopašerák*, *velkoprivatizátor/velkoprivatizér*, *veleautogramiáda*, *velehit*, *vekekauza*, *velemuzikál*, *velepark_{publ.}*, *veleportrét*, *veletu- nel_{přil., publ.}*. I nadále je hojné tvoření substantivních spřežek se *spolu-* a *skoro-* (6), *jakoby-* (4), *rádoby* (4), *sebe-* (3), srov. *spoluaranžér*, *spoluaranžmá*, *spoludiskutér*, *spoludiskutující*, *spolueditor*, *spolulídr/spoluleader*, *spolusponzor*; *skorodokument*, *skoroevropan_{publ.}*, *skorolau- reát*, *skoroministr_{publ.}*, *skoromuzikál*, *skororecenze*. Juxtaopozita s *jakoby-* a *rádoby-* mívají často expresivní charakter (někdy s hanlivým příznakem) a uplatňují se především jako příležitostné výrazy v publicistice, jako např. výrazy *jakobyamatérismus*, *jakobykancléř*, *jakoby literatura*, *jakobyreferendum*; *rádobyaféra*, *rádobyekolog*, *rádobyheterosexuál*, *rádoby polemika*. Vedle substantivních spřežek (*sebe-* *reprezentace*, *seberegulace*, *sebereklama*) se uplatňují i spřežky slovesné (viz dále). Naproti tomu hybridní adjektivní spřežky se *skoro-* a *spolu-* slovník nedokládá.

Další pronominální komponent (kromě *sebe-*) *samo-* (3) spoluutváří vlastní kompozita, u nichž lze uvažovat o terminologickém charakteru, srov. *samokorekce_{poč.}*, *samonivelace_{tech., stav.}*. Třemi hybridními substantivními kompozity jsou v NSČ 2 zastoupeny ještě členy *celo-* (*celodres*, *celotrikot*, *celoevropanství_{polit. publ.}*), *lži-* (*lžidoktor_{expr., publ.}*, *lžiinženýr_{žert., publ.}*, *lžipolitik_{expr., hanl., přil. publ.}*), *vzdoro-* (*vzdorokultura*, *vzdoromiss*, *vzdoroprezident*), čtyřmi členy *pidi-* (expresivní výrazy *pidiagentura*, *pidighetto*, *pidiklávesnička_{poč., publ.}*, *pidikauza*).

Tradičně produktivní jsou komponenty numerální povahy *čtyř-* (5), *troj-* (5), *dvoj-/dvou-* (4), *jedno-* (3). Zajímavé je, že se někdy spojují s totožným (nebo téměř totožným druhým slovtvorným základem *-cédé*, *-cédéčko*, *-koalice*), srov. *čtyřcédéčko*, *trojčédéčko*, *dvojčédé*; *čtyřkoalice*, *trojkoalice*, *čtyřkompakt*, *trojkompakt*. V substantivních složeninách se uplatňuje více podoba *dvoj-* než *dvou-* (*dvojmetří*, *dvojssingl*, *dvojčédé*, *dvojpremiérství/dvoupremiérství*). Dvě substantivní hybridní kompozita zaznamenává slovník s komponenty

kruho-, *mlado-*, *novo-*, *počítačo-*, *staro-*. Jedná se povětšinou o expresivní výrazy, srov. *kruholog*, *kruhoturistika*_{přil. publ.}, *novokapitalista*_{hanl. publ.}, *novokomunista*_{polit., publ.}, *počítačologie*_{poč. publ.}, *počítačomanie*, *starosocialista*_{expr., hanl., publ.}, *starosocialismus*_{expr., hanl., publ.}

Množství prvních členů spoluutvářejících jedno hybridní substantivní kompozitum je velmi různorodé. V mnohých případech jde o členy pouze příležitostného charakteru, které se spojují s produktivními slovo tvornými základy cizími jako např. *-logie* (*upírologie*, *pojmologie*, *výčtologie*_{expr.}, *zatloukologie*_{expr., přil.}), *-fobie* (*zvonofobie*), *-mánie* (*kloboukománie*_{expr.}, *šipkománie*_{expr., přil. publ.}), *-koalice* (*pětikoalice*, *sedmikoalice*), *-techna* (*zastupotechna*_{expr.}). Na pomezí mezi kompozity a deriváty se nacházejí výrazy s *-kracie* (*křupokracie*), *-téma* (*zpěvníkotéma*). Substantiv s jinak produktivním domácím komponentem je v NSČ 2 jen několik, srov. *půlsezóna*, *tajnokomunista*_{přil. publ.}, *znovuprivatizování*. Rozvoj elektronické komunikace způsobuje vznik i takových výrazů, jako např. *tečka-com* (koordináční složenina psaná se spojovníkem s druhým komponentem zkráceným), firma působící prostřednictvím internetu.

Pořadí nejfrekventovanějších prvních komponentů domácích zastoupených ve složených hybridních substantivech v NSČ 2 a NSČ 1 přináší tabulky č. 1 a č. 2.

Tabulka 1. Pořadí nejfrekventovanějších prvních komponentů domácích podle počtu složených hybridních substantiv zastoupených v NSČ 2

Pořadí	komponent	Počet hybridních substantiv v NSČ 2
1.	<i>také-/taky-</i>	13
2.-3.	<i>velko-</i> , <i>polo-</i>	8
4.-5.	<i>spolu-</i> , <i>vele-</i>	7
6.	<i>skoro-</i>	6
7.-8.	<i>čtyř-</i> , <i>troj-</i>	5
9.-12.	<i>jakoby-</i> , <i>rádoby-</i> , <i>pidi-</i> , <i>dvoj-/dvou-</i>	4
13.-18.	<i>celo-</i> , <i>jedno-</i> , <i>lži-</i> , <i>samo-</i> , <i>sebe-</i> , <i>vzdoro-</i>	3

Tabulka 2. Přehled nejfrekventovanějších prvních komponentů domácích podle počtu složených hybridních substantiv zastoupených v NSČ 1

Pořadí	Komponent	Počet hybridních substantiv
1.-2.	<i>spolu-</i> , <i>sebe-</i>	7
3.	<i>polo-</i>	6
4.	<i>pidi-</i>	5
5.	<i>dvoj-/dvou-</i>	4
6.	<i>velko-</i>	3

NSČ 2 zaznamenává přibližně 120 složených hybridních substantiv s prvním komponentem domácím. Srovnáme-li počet substantivních kompozit tohoto typu v NSČ 2 a NSČ 1 (okolo 40 kompozit) a uvážíme-li poměr mezi počtem zpracovaných hesel v NSČ 2 a NSČ 1 (zhruba 7000:4500, tj. více než 1,5), zjistíme, že nárůst substantivních kompozit uvedeného typu je s ohledem na rozdílný počet zpracovaných hesel v obou slovnících přibližně dvojnásobný. Naproti tomu je počet složených hybridních substantiv s prvním komponentem cizího původu v NSČ 2 (s ohledem na výše uvedený rozdílný počet hesel v obou slovnících) přibližně stejný jako v NSČ 1 (srov. okolo 300 takovýchto substantiv v NSČ 2 a přibližně 200 v NSČ 1).

Složených hybridních adjektiv s prvním komponentem domácím není výrazně méně než substantiv, což je znatelný rozdíl oproti složeninám s prvním komponentem cizím. Z prvních komponentů domácích se při tvoření adjektiv uplatňují především numerální, a to jak ty, které spoluutvářejí i substantiva (viz výše), jako např. *jedno-* (10), *mnoho-/mnoha-* (8), *dvoj-/dvou-* (7), tak i spřežkotvorné *více-* (7). Uplatnění složenin – pokud jde o komunikační oblasti – s *jedno-* je velmi široké, srov. *jednocéděčkový*³, *jednohitový*_{hud., hud. publ.}, *jednoklávesový*_{prof., jednopartajní}_{polit., polit. publ.}, apod. Člen *dvoj-/dvou-* se v adjektivních složeninách uplatňuje nejčastěji ve variantní podobě, srov.

³ Druhý komponent této složeniny *-céděčkový* ASCS z důvodu jeho novosti neuvádí. Považujeme jej za cizí, neboť je motivován zkratkou CD (z angl. *Compact Disc*). Zkratková odvozenina *céděčkový* však svědčí o jejím postupujícím zdomácnění v češtině.

dvojdiskový/dvoudiskový, dvoukompaktní/dvojkompaktní (stejně tak i synonymní *dvojkompaktový/dvoukompaktový*), *dvojnulový/dvounulový, dvojlaminový/dvoulaminový*. Naproti tomu se podle NSČ 2 spíše uplatňují nevariantní podoby, a to *mnoha-*, resp. *mnoho-*, než variantní *mnoha-/mnoho-*. Tuto skutečnost potvrzují výrazy *mnohadiskový, mnohaproduktový, mnohanacionální, mnohoetnický, mnohokulturní/mnohokulturní*. Frekventovaně se na skládání adjektiv podílí také adverbialní komponent *vnitro-* (slovník neuvádí s tímto komponentem stejně jako s *mnoha-/mnoho-* a *více-* hybridní substantiva), srov. *vnitrobankovní, vnitroetnický, vnitrofiremní, vnitrogenerační, vnitroholdingový, vnitroministerský, vnitroorganizační, vnitrouijní, vnitro-univerzitní*.

Se substantivními základy (viz výše) a s adjektivními základy se tradičně spojují členy *celo-* (5) a *polo-* (5), např. *celointernetov(sk)y, celokoncernový, celokontinentální, celoparlamentní, celosaténový*^{rekl.}; *poloambulantní, poloautobiografický*^{kult. publ.}, *polobulvární, poloinstitucionální*^{adm.}, *polopirátský*. Třemi adjektivy je v NSČ zastoupen komponent *ново-* (*novocirkusový, novorežimní, novosezónní*). Dvě hybridní adjektiva dokládá slovník s numerálními komponenty *čtyř-* a *troj-* (*čtyřdiskový, čtyřlaminový, trojlaminový, trojpilířový*).

Mezi členy s jedním zastoupeným hybridním adjektivem jsou jednak ty, které spoluutvářejí vlastní kompozita, jednak spřežkotvorné. Do první skupiny patří především postupně determinanční adjektiva *vele-* (*velelukurativní*^{expr.}), *velko-* (*velkokoaliční*^{polit. publ.}), *kyslíko-* (*kyslíkoozónový*), *mlado-* (*mladokapitalistický*^{publ.}), *štěpko-* (*štěpkocementový*^{stav.}), *hmyzo-* (*hmyzofobní*^{přil.}). Na sdružených pojmenováních se zakládají výrazy *pevnolinkový* (*pevná linka*), *veřejnosektorový* (*veřejný sektor*), *zlatogólový* (*zlatý gól*), *zlatokapličkový* (*zlatá kaplička*). Přímo determinančními adjektivy jsou spřežky *kolemkulturní, nízkoinflační, občanskodemokratický, nesmluvněopoziční*^{polit., polit. publ.} (opak ke *smluvněopoziční*), *širokokoaliční*.

Přehled nejfrekventovanějších prvních komponentů domácích ve složených hybridních adjektivech podávají tabulky č. 3 a č. 4.

Tabulka 3. Pořadí nejfrekventovanějších prvních komponentů domácích podle počtu složených hybridních adjektiv zastoupených v NSČ 2

Pořadí	Komponent	Počet hybridních adjektiv v NSČ 2
1.	<i>jedno-</i>	10
2.	<i>vnitro-</i>	9
3.	<i>mnoha-/mnoho-</i>	8
4.-5.	<i>více-, dvoj-/dvou-</i>	7
6.-7.	<i>celo-, polo-</i>	5

Tabulka 4. Pořadí nejfrekventovanějších prvních komponentů domácích podle počtu složených hybridních adjektiv zastoupených v NSČ 1

Pořadí	Komponent	Počet hybridních adjektiv
1.-3.	<i>nízko-, dvoj-/dvou-, celo-</i>	3
4.-8.	<i>vnitro-, více-, staro-, polo-, černě-/černo-</i>	2

NSČ 2 zaznamenává přibližně 75 složených hybridních adjektiv s prvním komponentem domácím. Srovnáme-li počet adjektivních kompozit tohoto typu v NSČ 2 a NSČ 1 (okolo 20 kompozit) a uvážíme-li poměr mezi počtem zpracovaných hesel v NSČ 2 a NSČ 1 (viz předchozí text), zjistíme, že nárůst adjektivních kompozit uvedeného typu je s ohledem na rozdílný počet zpracovaných hesel v obou slovnících přibližně dvouapůlnásobný. Podobně velký nárůst vykazují na základě porovnání obou uvedených slovníků i složená hybridní adjektiva s prvním komponentem cizího původu.

I u tohoto typu hybridních pojmenování jsou kompozita jiných slovních druhů ojedinělá. NSČ 2 dokládají pouze několik sloves, srov. *samoprivatizovat, sebedefinovat se, sebedepravovat se, poloprivatizovat*^{polit., polit. publ.}. Z analýzy nového neologického slovníku je tedy patrné, že mezi hybridními složeninami s prvním komponentem domácím je podíl substantiv a adjektiv přibližně stejný. Naproti tomu mezi složeninami s prvním komponentem cizím naprosto převažují substantiva nad adjektivy.

Tabulka 5 přináší srovnání pořadí prvních komponentů domácích podle počtu zastoupených hybridních složenin v NSČ 2 a NSČ 1.

Tabulka 5. Pořadí nejfrekventovanějších prvních komponentů domácích podle počtu zastoupených hybridních složenin v NSČ 2 a NSČ 1

Pořadí	Komponent	Počet hybridních složenin v NSČ 2	Pořadí	Komponent	Počet hybridních složenin v NSČ 1
1.	<i>polo-</i>	14	1.	<i>spolu-</i>	10
2.-3.	<i>jedno-, také-/ taky-</i>	13	2.	<i>polo-</i>	8
4.	<i>dvoj-/ dvou-</i>	11	3.-4.	<i>dvoj-/dvou, se-be-</i>	7
5.-6.	<i>velko-, vnitro-</i>	9	5.	<i>pídi-</i>	5
7.-9.	<i>celo-, mnoha-/ mnoho-, vele-</i>	8	6.-7.	<i>celo-, velko-</i>	4
10.-13.	<i>čtyř-, spolu-, troj-, více-</i>	7			
14.	<i>skoro-</i>	6			
15.-16.	<i>jakoby-, rádobý-</i>	5			

Z analýzy neologického slovníku vyplývá, že z domácích komponentů se s druhými slovotvornými základy cizího původu velmi frekventovaně spojují komponenty numerální (*jedno-, dvoj-/dvou-, mnoho-/mnoha-, čtyř-, troj-, více-*) a adverbialní (*také-/taky-, spolu-, skoro-, jakoby-, rádobý-*), což je rozdíl oproti prvním komponentům cizího původu. Především na spoluutváření adjektiv (nejen hybridních, ale i domácích) se podílejí komponenty *vnitro-, mnoha-/mnoho-, více-, jedno-*. Komponenty domácí jsou slovnědruhově vyhraněny, tzn., že mají ve složeninách charakter konkrétního jednoho slovního druhu.

Hybridní kompozita s prvním komponentem domácím se tvoří čistou kompozicí (např. složeniny s *polo-, celo-, jedno-, dvoj-/dvou-* aj.), nebo komplexním způsobem kompozičně-derivačním (viz dále), anebo juxtapozicí (např. spřežky s *také-/taky-, skoro-, jakoby-, rá-*

doby-, spolu-). Nejfrekventovanějšími postupy jsou čistá kompozice, srov. složeniny s komponenty *jedno-, dvoj-, polo-, celo-*, a juxtapozice, srov. spřežky s *také-, taky-, skoro-, jakoby-, rádobý-, spolu-*. Komplexním způsobem kompozičně-derivačním byla utvořena některá pojmenování, srov. *pevnolinkový, veřejnosektorový, zlatogólový, zlatokapličkový*. Na rozdíl od hybridních kompozit s prvním komponentem cizím se u tohoto typu hybridních složenin nevyskytuje tvoření komplexním způsobem abreviačně-kompozičním.

Z hlediska sémanticko-syntaktického vztahu mezi komponenty složenin patří substantiva tohoto typu téměř výlučně mezi atributivní determinativa (vazebná determinativa jsou ojedinelá, srov. spřežky s komponentem *sebe-*). Determinativa převažují také u adjektiv. Většina z nich patří mezi adjektiva postupně determinační, ale hojně se uplatňují také přímo determinační adjektiva. Koordinativa jsou ojedinelá.

Mezi hybridními kompozity tohoto typu nalezneme velké množství expresivních pojmenování. Nápadné je jejich množství především u substantiv, srov. substantiva se členy *také-/taky-, polo-, velko-, vele-, jakoby-, rádobý-*. Méně kompozit expresivního charakteru a také méně členů, které se podílejí na jejich utváření, je u adjektiv, srov. složeniny s komponentem *polo-*. Většina složených hybridních adjektiv tohoto typu jsou výrazy slohově bezpříznakové, srov. složeniny se členy *mnoha-/mnoho-, jedno-, dvoj-/dvou-, vnitro-, celo-* apod. V publicistice se uplatňují zejména složeniny s *polo-, jakoby-* a *rádobý-*.

Literatura

- Akademický slovník cizích slov A – ž*, 1995, Praha: Academia.
 B o z d ě c h o v á I., 1995, *Tvoření slov skládáním*. Praha: ISV.
 B o z d ě c h o v á I., 1997, *Vliv angličtiny na češtinu*, [in:] *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 271–279.
 B o z d ě c h o v á I., 2001, *Do Evropy terminologicky i neterminologicky (k slovní zásobě textů o EU)*. [in:] *Termina 2000*. Praha: Galén, s. 216–222.

- Čechová M., 1993, *Dynamika slovní zásoby dnešní češtiny*, [in:] *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy środkowej i wschodniej*. Opole, s. 103–110.
- Daneš Fr., 1997, *Situace a celkový stav dnešní češtiny*, [in:] *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha, Academia, s. 12–24.
- Lotko E., 2000, *Co odhaluje analýza neologismů v současné češtině?*, [in:] *Studia z filologiei słowiańskiej ofiarowane profesor T. Z. Orłoś*. Kraków, s. 137–141.
- Lotko E., 2003, *O některých vývojových tendencích v současné slovní zásobě a o jejich příčinách (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny)*, [in:] *Studia slavica V*. Ostrava, s. 7–23.
- Martincová O., 1983, *Problematika neologismů v současné češtině*. Praha: UK.
- Martincová O., 2003, *Internacionalizace a vyrovnávací tendence*, [in:] *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*. Sborník příspěvků z konference, Praha, s. 17–22.
- Martincová O. a kol., 1998, *Nová slova v češtině (slovník neologizmů)*. Praha: Academia.
- Martincová O. a kol., 2004, *Nová slova v češtině 2 (slovník neologizmů)*. Praha: Academia.
- Martincová O., Savický N., 1987, *Hybridní slova a některé obecné otázky neologie*, „Slovo a slovesnost“ 48, s. 124–139.
- Mitter P., 2001, *Počátek a konec některých formálních substantivních hybridních složenin*, [in:] *Konec a začátek v jazyce a literatuře* (sborník z mezinárodní vědecké konference), Ústí nad Labem, UJEP, s. 77–79.
- Mitter P., 2003, *Poznámky ke složeným hybridním substantivům s prvním komponentem (členem) cizího původu v současné slovní zásobě*, „Slovo a slovesnost“ 64, s. 289–297.
- Mitter P., 2003/2004, *Hybridní složeniny s prvním komponentem cizího původu a vývoj společnosti*, „Český jazyk a literatura“ 54, 2003–2004, č. 5, s. 215–219.
- Mleziva E., 1996, *Vliv společenských změn na vznik nových významů a výrazů v českém jazyce. Lingvisticko-sociologická studie*, „Slovo a slovesnost“ 57, s. 283–296.
- Mluvnice češtiny (1)*, 1986, Praha: Academia.
- Opavská Z., 2003, *Krajní póly fungování kvantifikačně-intenzifikačních prefixoidů*, [in:] *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*. Sborník příspěvků z konference, Praha, 16–18. června 2003. s. 17–22.
- Odaloš P., 2002, *Dynamika špecifických sfér komunikácie*. Banská Bystrica: UMB.
- Rejzek J., 2001, *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.

- Slovník spisovné češtiny (pro školu a veřejnost)*, 1978 (1. vyd.), 1994 (2. vyd.), 2003 (3. vyd.), Praha: Academia.
- Slovník spisovného jazyka českého*, 1989, 2. vyd., Praha: Academia.
- Svobodová D., 2001, *Proměny v českých sociolektech*, [in:] *Język i literatura czeska u schyłku XX. wieku – Český jazyk a literatura na sklonku XX. století*. Wałbrzych–Ostrava, s. 233–240.

Frazeologiczne innowacje kontekstowe w czeskiej reklamie prasowej

Współczesne czeskie komunikaty reklamowe bardzo często wykorzystują związki frazeologiczne. Autorzy dążą do oparcia tekstów zwłaszcza na potocznych jednostkach frazeologicznych, co ma wywołać u odbiorców wrażenie swojskości, bliskości z nadawcą, poczucie wspólnych pragnień i dążeń (Chlebda 1996, s. 57–68). Samo wkomponowanie w tekst stałych związków wyrazowych nie jest zabiegiem na tyle oryginalnym, by wywołać konieczne zainteresowanie komunikatem i co się z tym wiąże, skorzystanie z proponowanej oferty. Frazeologizmy pojawiają się bowiem we współczesnych czeskich reklamach nagminnie. Występują we wszystkich rodzajach reklam (np. prasowej, telewizyjnej, radiowej) nie tylko w zgodnej z normą postaci kanonicznej, ale często w postaci innowacyjnej i zmodyfikowanej. Zabiegi te wprowadzają wieloznaczność, specyficzną grę językową z odbiorcą, nadają związkowi określoną, zgodną z zamiarami nadawcy reklamy interpretację. To pozwala skupić uwagę odbiorców na przekazie, zadziwić i zainteresować adresata.

Spośród innowacyjnych aktualizacji frazeologizmów w tym miejscu skupiamy się na innowacjach kontekstowych, polegających na umieszczeniu frazeologizmu w takim otoczeniu leksykalno – semantycznym, które destabilizuje jego strukturę semantyczną¹. Według Stanisława Bąby frazeologizmy powinny występować w charakterystycznym dla siebie otoczeniu leksykalnym – zautomatyzowanym

---

¹ Materiałem językowym są teksty reklam, zamieszczone w ciągu ostatnich sześciu lat w czeskich gazetach i czasopismach.

kontekście maksymalnym (Bąba 1988, s. 123–142). Podobnie jak wszelkie zmiany w składzie leksykalnym związku, tak i użycie frazeologizmu w zmienionym kontekście może wpłynąć na reinterpretację jego znaczenia. Może ona polegać na nieznaczących zmianach semantycznych, rozszerzeniu lub ograniczeniu znaczenia, albo nawet doprowadzić do tego, że odżyje znaczenie dosłowne związku. Tego typu zjawiska wyróżnił jako jeden ze sposobów odświeżania stereotypów Andrzej Maria Lewicki (1976, s. 23–24). Niektórzy badacze, np. Anna Pajdzińska, zjawiska tego typu określają jako sposoby kontekstowego odświeżania frazeologizmu. Autorka stwierdziła, że następuje ono wtedy, gdy komponenty związku wchodzą w różne relacje: anaforyczne, słowotwórcze, semantyczne, kształtowej tożsamości z wyrazami z kontekstu; gdy są zestawiane konstrukcje analogiczne składniowo; zostaje naruszony zakres stosowalności związku frazeologicznego lub zmienia się jego łączliwość semantyczna (Pajdzińska 1993, s. 37–77).

Gabriela Dziamska-Lenart zdefiniowała innowację kontekstową następująco:

Jej istotą jest umieszczenie związku frazeologicznego w nietypowym dla niego otoczeniu, którego elementy nawiązują relacje semantyczne z komponentami stałego związku (Dziamska-Lenart 2004, s. 115).

Termin podobnie określił Jarosław Liberek:

Istotą innowacji kontekstowej jest [...] innowacyjnie ukierunkowana relacja pomiędzy zaktualizowaną jednostką frazeologiczną a aktywnymi wobec niej elementami otoczenia leksykalnego oraz (lub) świata przedstawionego (Liberek 1998, s. 89).

Autor wyróżnił przy tym trzy rodzaje przekształceń kontekstowych, których podstawą może być relacja formalna, bezpośrednia relacja semantyczna i pośrednia relacja semantyczna.

W zgromadzonym zbiorze reklam czeskich łatwo odnaleźć przekształcenia, które możemy zakwalifikować do innowacji kontekstowych. Część z nich towarzyszy innym przekształceniom struktury frazeologizmów. Większość z nich polega na umieszczeniu w sąsiedztwie związku frazeologicznego wyrazu tożsamego z jednym z kom-

ponentów. Bliska relacja semantyczna komponentu z wyrazem z sąsiedztwa leksykalnego daje reklamie możliwość uzyskania ciekawej gry językowej.

Interesująco przedstawia się tekst reklamy, w której komponent frazeologizmu pozostaje w relacji formalnej nie tylko z wyrazami tożsamymi i pokrewnymi, ale i bliskimi znaczeniowo, z wspólnego pola semantycznego:

Přišla jsem domů, v předsíni stál můj muž. Na trenkách měl barevné fleky. Nejdřív nechtěl přiznat barvu a já byla celá zoufalá. Vzal mě za ruku a odvedl do obýváku. Byl krásně vymalovaný. Teď jsou barvy Hetcolor symbolem naší lásky („Magazín Dnes” 2002, 20.06.).

Tekst powyższej reklamy, stylizowany na wyznanie kobiety, wraz z towarzyszącą mu ilustracją nie grzeszy dobrym smakiem. Fotografia przedstawia fragment ciała mężczyzny w poplamionych farbą bokserkach. Zwrot *přiznat barvu*, pol. *odkryć karty/wyłożyć kawę na ławę/powiedzieć szczerą prawdę* ‘przyznać się, powiedzieć całą prawdę’ odnosi się do koloru w kartach. Reklama wykorzystuje wieloznaczność słowa *barva* i zestawia frazeologizm z bliskimi formalnie wyrazami *barvy*, *barevné* i semantycznie *vymalovaný*, *fleky*. Przywołanie frazeologizmu w tekście może służyć zarówno dosłownemu, jak i przenośnemu jego odczytaniu. Ta dwuznaczność i zagadkowość zwraca uwagę na komunikat, jest istotą dowcipu językowego. Uwagę odbiorcy przyciąga też oczywisty erotyzm, którego obecność we współczesnej reklamie jest zjawiskiem powszechnym.

Na granicy znaczenia dosłownego i przenośnego może zostać odczytany frazeologizm wpisany w sloganie: *Pro život na plný plyn. Zemní plyn*. („Týden” 2004, 1.03.). Rzeczownikowy komponent związku *na plný plyn*, pol. *na pełny gaz/na całego/pełną parą* ‘energicznie, szybko, intensywnie’ pozostaje w relacji tożsamości z wyrazem z otoczenia leksykalnego. Specyfika sloganu, jego lapidarność i oszczędność użytych w nim słów spotęgowała wieloznaczność komunikatu. Odbiorca może odczytać frazeologizm zgodnie z normą – reklamowany gaz ziemny daje możliwość życia pełną parą, na pełny gaz. Wpływ składnika tła leksykalnego *plyn* destabilizuje jednak strukturę seman-

tyczną związku frazeologicznego i dosłowne znaczenie jego elementów jest łatwe do zauważenia.

Charakterystyczne cechy sloganów reklamowych pozwalają im dobrze współgrać z wieloznacznością innowacji, której zaskakujące efekty przykuwają uwagę i zastanawiają odbiorców. Kolejnym tego przykładem może być komunikat:

Vlasy, které změni Váš život. Víme to na vlas. Natur Hair s.r.o. („Katka” 2003, 18/7).

Zwrot *vědět něco na vlas*, pol. *wiedzieć co do joty* ‘wiedzieć dokładnie, być pewnym’ służy tu reklamie kliniki specjalizującej się w ochronie zdrowia włosów. Uwagę zwraca bliska relacja komponentu zwrotu *vlas* z wyrazem *vlasy* i angielskim *hair*, który jest elementem nazwy firmy. Pomimo, że frazeologizm nie traci całkowicie swego normatywnego znaczenia i może zostać odczytany zgodnie z nią, to jednak na plan pierwszy wyłania się dosłowne znaczenie związku współgrające z elementami tła leksykalnego i tematem całości tekstu.

Wśród przekształceń polegających na nagromadzeniu w sąsiedztwie związku frazeologicznego wyrazów bliskich semantycznie odnajdujemy takie, w których dochodzi do nawiązania relacji pokrewieństwa słowotwórczego. Bliską relację formalną między komponentem związku a wyrazem pokrewnym słowotwórczo odnajdujemy w tekście reklamującym folie do pieczenia:

Na starosti s pečením bud'te vypečení. Toppits („Puls” 2004, nr 7).

Zwrot *být vypečený*, pol. *być kutym na cztery nogi* ‘być chytrym, cwany, przebiegłym, wyrachowanym i samolubnym’ w formie trybu rozkazującego wyraża apel, radę dla odbiorcy. Pokrewieństwo słowotwórcze komponentu *vypečený* i rzeczownika *pečení* posłużyło do stworzenia dowcipnego sloganu. Ich podobieństwo brzmieniowe nadaje związłemu hasłu rymowaną, rytmiczną, łatwą do zapamiętania postać. Odbiorca może odczytać slogan w zgodzie z normą językową. Wydaje się jednak, że autorowi chodziło raczej o stworzenie gry językowej, która naruszy strukturę semantyczną frazeologizmu i odkryje wieloznaczny sens całości.

Na podobnej zasadzie stworzono kolejną reklamę tej samej firmy. W tym przykładzie oferta dotyczy woreczków do robienia lodu, dlatego też odpowiedni do stworzenia gry językowej okazał się zwrot *dát/uložit něco/někoho k ledu*, pol. *odłożyć coś do lamusa* ‘uznać coś za niepotrzebne, przestać się tym zajmować’:

Starosti s ledem můžete dát k ledu. Toppits sáčky na přípravu ledových kuliček – rychlá a pohodlná příprava ledu („Beau Monde” 2004, nr 2).

W tekście tym zwraca uwagę wykorzystanie wyrazu tożsamego z komponentem zwrotu w różnych formach fleksyjnych (narzędniku i dopełniaczu) i słowotwórczych (rzeczowniki *ledem*, *ledu* i przymiotnik *ledových*).

Sytuacje, w których elementy kontekstu tożsame z komponentami związku aktualizują genetyczne znaczenie frazeologizmów, mogą ilustrować także kolejne przykłady:

Podívejte se bolesti na zoubek! Valetol je tradiční přípravek nejen proti bolestem hlavy, migréně a bolestem pohybového ústrojí, ale především proti bolesti zubů („Mlada fronta Dnes” 2002, 18.04.).

Vypálil nám rybník. Toho vám asi nechytíme ani my. Ale zaručíme vám, že tvář vás pálit nebude určitě. Nivea for men („Týden” 2004, 10.05.).

Pierwszy z tekstów jest reklamą farmaceutyku przeciwbólowego działającego przeciw dolegliwościom związanym z zębami. Wybór frazeologizmu nie był przypadkowy. Autor tekstu celowo wykorzystał zwrot, którego komponent pełni ważną dla reklamy funkcję. Dosłowne znaczenie zwrotu *podívat se někomu/něčemu na zoubek*, pol. *poznać kogoś na wylot, przejrzeć kogoś na wskroś* ‘być z kimś, czymś dokładnie zaznajomionym, bardzo dobrze poznać’ ujawnia się poprzez zestawienie komponentu *zoubek* ze znajdującym się w kontekście wyrazem *zubů*. Ponadto rzeczownik *bolesti*, który uzupełnia otwarte miejsce frazeologizmu, powtórzony trzykrotnie w komunikacie, ukierunkowuje percepcję potencjalnego odbiorcy na inne niż standardowe znaczenie stałego związku wyrazowego. Przenośne znaczenie frazeologizmu zostało zepchnięte na dalszy plan, nie ma w reklamie informacji, które pozwalałyby na takie jego odczytanie.

Wątpliwości budzi pomysł wykorzystania związku frazeologicznego *vypálit někomu rybník*, pol. *sprzątnąć komuś coś sprzed nosa* ‘uprzedzić kogoś, niespodziewanie pozbawić go czegoś’ w kolejnym tekście reklamującym kosmetyki męskie. Autorowi zapewne zależało na stworzeniu paraleli między komponentem werbalnym *vypálil*, a znajdującym się w tle pokrewnym mu czasownikiem niedokonanym *pálit*. Mimo że mają inne odcienie znaczeniowe, pozostają w bliskiej relacji. Wydaje się jednak, że defrazeologizacja związku wypływa nie tylko z bliskości formalnej dwóch czasowników, ale również z użycia zwrotu bez żadnego sensownego uzasadnienia i związku z przedmiotem reklamy.

Oprócz zabiegu umieszczania w bliskim sąsiedztwie wyrazów tożsamy lub pokrewnych z komponentami frazeologizmów możemy obserwować w czeskich reklamach innowacje powstałe w wyniku nawiązania bezpośredniej lub pośredniej relacji semantycznej między komponentem a składnikiem otoczenia. Nie są one zazwyczaj trudne do rozpoznania. Wyrazy, z którymi komponenty wchodzi w relację, należą do jednego pola semantycznego lub w przypadku relacji pośredniej „umieszczone są w odpowiednio ukształtowanym świecie przedstawionym, w którym ich desygnaty okazują się realiami fizycznie stycznymi” (Liberek 1998, s. 128). Jako pierwszy przykład może posłużyć następujący:

Zatnout zuby nestačí. Balzám pro dásně Meridel („Beau Monde” 2003, nr 2).

Zwrot *zatnout zuby*, pol. *zaciśnąć zęby* występuje tutaj nie w swoim normatywnym znaczeniu ‘dokonać czegoś z poświęceniem i samozaparciem, mimo przeszkód’, ale dla opisu sytuacji bólu zębów i dziąseł. Bliskość wyrazów *zuby* i *dásně*, informacja o specyfiku, który pomaga na wspomniane dolegliwości ewidentnie wysuwa na pierwszy plan dosłowne znaczenie związku.

W podobny sposób do genetycznego znaczenia związku odwołano się w kolejnym tekście, w którym odnajdujemy związek *tréfa do černého*, pol. *strzał w dziesiątkę* ‘światny pomysł, trafne działanie, posunięcie, decyzja’:

„Zbraň a náboje” – trefa do černého („Top Class” 2002, nr 5).

Tytuł hobbistycznego czasopisma budują elementy pozostające w bezpośredniej relacji semantycznej z komponentami związku frazeologicznego. To właśnie one decydują o tym, że odbiorca odczytuje związek dosłownie. Przenośne znaczenie nie zostało jednak całkowicie unicestwione – wybór tego czasopisma to świetny pomysł, trafna decyzja.

Ciekawie przedstawiają się również inne przykłady wyzyskiwania w reklamie idiomatycznego i dosłownego znaczenia stałych związków wyrazowych. Następujące teksty:

Až se dnes večer odličíte, nebudete věřit svým očím. Astrid („Katka” 2001, nr 51)

Je to v suchu, mami. Plenky Huggies („Marianne” 2002, nr 3)

wykorzystują zwroty *nevěřit svým očím*, pol. *nie wierzyć własnym oczom* ‘być bardzo zdumionym, zaskoczonym, nie móc w coś uwierzyć’ i *být v suchu*, pol. *siedzieć jak u Pana Boga za piecem/mieć coś w kieszeni* ‘być zabezpieczonym, nie mieć powodów do obaw, mieć się dobrze i żyć bezpiecznie’. Pierwszy z tekstów jest reklamą kosmetyku do demakijażu oczu. Czynnikiem powodującym odsłonięcie dosłownego znaczenia stałego związku wyrazowego jest czasownik *odličit*. Wchodzi on w relację pośrednią z komponentem *oči*. Poza tym komponenty frazeologizmu i elementy otoczenia leksykalnego pozostają w stosunku pozajęzykowej styczności i współtworzą pewną sytuację charakterystyczną dla codziennego życia. Defrazeologizacja jest jednak wynikiem całej sytuacji przedstawionej, bez konkretnej wiedzy o zastosowaniu kosmetyku odbiorca mógłby odczytać frazeologizm w zgodzie z normą. Reklama miałaby wtedy wszakże dość komiczny sens.

W drugim tekście dosłowne znaczenie związku jest łatwo zauważalne poprzez zestawienie frazeologizmu *být v suchu* z przedmiotem reklamy – pieluchami. Nadawcą komunikatu jest dziecko przekazujące matce radosną dla obojga informację. Ciekawe, że przenośne znaczenie frazeologizmu nie zostało całkowicie zdegradowane.

W oferowanych pieluchach jest dziecku sucho, a co za tym idzie dobrze i bezpiecznie.

Innowacje kontekstowe pozwalają reklamie na zadziwianie i zainteresowanie odbiorcy samym komunikatem. Zabawy słowem i frazeologizmami mogą przybrać zaskakujące kształty, np.:

Zodac – chytře na alergii. Něco je ve vzduchu! („Fit pro život” 2002, nr 5).

Problém s erekcí stojí za to řešit. www.erekce.com („Týden” 2004, 10.05.).

Pierwsza reklama lekarstwa na alergię korzysta ze zwrotu *být ve vzduchu*, pol. *wisi (coś) w powietrzu* ‘coś wkrótce się zdarzy, nieuchronnie nastąpi (zwłaszcza coś niepomyślnego)’. Jakkolwiek alergia może zostać określona czymś niepomyślnym, tak wydaje się, że autorowi tekstu bardziej zależało na wyzyskaniu znanej potencjalnym odbiorcom więzi przyczynowo-skutkowej między komponentem *vzduch* i słowem z otoczenia – *alergie*. Ciekawie został skonstruowany również drugi tekst reklamujący stronę internetową dla mężczyzn, w którym sprytnie umieszczono związek *stát za to (aby)*, pol. *gra jest warta świeczki* ‘mieć wartość i przynosić komuś korzyść’. Werbalny komponent związku *stát* wchodzi bowiem w łatwo zauważalną relację z głównym problemem i tematem reklamowanej strony – *erekcí*.

Niekiedy defrazeologizacja związku jest wynikiem nie tyle relacji zachodzących między komponentami związków a elementami otoczenia leksykalnego, ale raczej pozatekstową wiedzą na temat oferowanych towarów. W poniższym tekście:

Bud'te si jisti kdekoliv na světě, že jste vsadili na správnou kartu („Oskar. Květy” 2001, nr 24)

zwrot *vsadit na správnou kartu*, pol. *postawić na dobrą kartę/postawić wszystko na jedną kartę* ‘zdecydować się na ryzykowne posunięcie i odnieść sukces’ odczytujemy dosłownie poprzez kontekst ilustracyjny, który informuje nas, że przedmiotem reklamy są telefony komórkowe na karty.

Innowacje kontekstowe mogą występować samodzielnie lub idą w parze z innymi przekształceniami. W poniższych przykładach inno-

wacja taka towarzyszy modyfikacji skracającej, polegającej na redukcji komponentu werbalnego zwrotu *mít někoho/něco po ruce*, pol. *mieć kogoś/coś pod ręką* ‘mieć kogoś, coś w pobliżu, w pogotowiu, do dyspozycji’ i skróceniu zwrotu *být si něčím jistý*, pol. *być pewnym czegoś/mieć pewność* ‘być całkowicie pewnym’ o możliwy komponent nominalny:

To je ona. Indulona. Na tělo i na ruce. Vždy po ruce („Vlasta” 2002, nr 21).

Ode dneška si můžete být jistí. Union Pojišťovna („Marketing” 2002, nr 5).

Mimo redukcji czasownika charakterystyczny dla języka potocznego zwrot *mít někoho/něco po ruce* jest bez trudu rozpoznawalny przez potencjalnego odbiorcę. Opuszczenie komponentu frazeologiczmu może być uwarunkowane dbałością o rytm, zgodność w ilości sylab w poszczególnych rymowanych wypowiedzeniach. Mogłyby one stanowić wersy prostego, humorystycznego wierszyka, z których ostatni stanowi dobitne zakończenie. Rymy, nawet jeśli przypominają dziecinną wyliczankę, gwarantują stałe miejsce w pamięci potencjalnych klientów. W komunikacie tym łatwo zauważyć umieszczony w bliskim sąsiedztwie zwrotu wyraz tożsamy kształtowo z komponentem nominalnym. To wejście w relację kształtowej tożsamości komponentu *po ruce* z wyrażeniem przyimkowym *na ruce*, będącym samodzielną jednostką słownikową, świadczy o innowacji kontekstowej, której podstawą jest relacja formalna (Lewicki, Pajdzińska, Rejankowa 1987, s. 6).

Drugi przykład to dość ryzykowny slogan. Możliwość dopowiedzeń niesie pewne niebezpieczeństwo. Klient ubezpieczalni może być pewnym, ale nie wiadomo czego. Widać w komunikacie grę z kontekstem słownym, można mówić o bezpośredniej innowacji kontekstowej polegającej na semantycznej bliskości słów: *jistí – pojišťovna*. Prawdopodobnie autorom sloganu zależało właśnie na wyzyskaniu tej zależności.

W zgromadzonym materiale tekstów reklamowych odnajdujemy innowacje kontekstowe, które pojawiają się w parze z modyfikacjami wymieniającymi, np:

Běžte k čertu pro nejlepší ceny! Čert vám ve vybraných obchodech nadělí pochoutky Opavia s ďábelsky nízkými cenami („Mladá fronta Dnes” 2003, 4.12.).

Go svou cestou. Go. Eurotel („Reflex” 2002, 23.05.).

Związek *jít/táhnout (s něčím) k čertu*, pol. *iść do diabła* ‘iść, wynosić się, ruszać stąd, odchodzić’ mający też notowaną w czeskim słowniku frazeologicznym transformację *jdi (s tím) k čertu!*, pol. *idź do diabła!* zmodyfikowany został przez wymianę czasownika *jít* na bardziej ekspresywny *běžet*. Reklama korzysta z formy wykorzystującej tryb rozkazujący, który w najnaturalniejszy sposób wpływa na odbiorcę. Używanie imperatywu w reklamie może nieść pewne niebezpieczeństwa, stąd nadawcy często neutralizują jego ton. W powyższym przykładzie dzieje się tak poprzez grę z kontekstem obrazowym; ilustracja przedstawia mężczyznę przebranego za diabła rozdającego w okresie przedświątecznym czekoladowe upominki. Wymiana czasownika łączy się więc w tym tekście z defrazeologizacją, która jest wynikiem innowacji kontekstowej bazującej na nagromadzeniu słów tożsamy i bliskich semantycznie *běžte k čertu – čert – ďábelsky* i odpowiednio dobranego kodu ilustracyjnego.

W drugiej z reklam czasownik *jít*, będący członem frazeologizmu, został zastąpiony przez synonimiczny ekwiwalent z języka angielskiego *go*, który rymuje się z innym elementem frazeologizmu. Tożsama formalnie jest nazwa karty do telefonów komórkowych promowana przez wspomnianą firmę. Dzięki temu zabiegowi wprowadzona zostaje innowacja kontekstowa, a komunikat zyskuje ciekawą grę językową. Světlá Čmejrková uznała wykorzystanie obcych słów za jedną z charakterystycznych dla reklamy zasad gry językowej, która „nutí jazyk dělat věci, které normálně nedělá” (Čmejrková 2000, s. 87). Obce elementy służą naruszeniu norm języka i zwróceniu uwagi na sam komunikat.

Bardzo często innowacje kontekstowe współtowarzyszą modyfikacjom regulującym. Spośród wielu zebranych przykładów przytoczmy następujące:

Vstávejte s Frekvencí I! Skvělý proud muziky, informací a zábavy, který vás dostane do tempa („Týden” 2003, 24.11.).

Základním mottem hry zvané život je světlo. Světlo, které nám pomáhá růst, vyvíjet se, ale i vidět věci z jejich světlejší stránky. Velux – revoluční okna („Týden” 2003, 22.04.).

Modyfikacja zwrotu *dostat se/přijít do tempa*, pol. *wpaść w rytm/trzymać tempo* ‘zyskać odpowiednią szybkość, wprawę, rutynę’ zmieniła schemat składniowy związku z tradycyjnego *někdo + se dostane do tempa* na *něco + někoho + dostane do tempa*. Charakterystyczna bliskość semantyczna wyrazów: *proud muziky, zábava, tempo*, świadcząca o innowacji kontekstowej jest prawdopodobnie środkiem do uzyskania zamierzonej gry z poprawnością językową i ze znaczeniem utrwalonego w świadomości odbiorców związku. W kontekście reklamy to odbiorca wpadnie w rytm muzyki nadawanej przez stację radiową, to ona dostroi go do swego rytmu, on nie zyska własnego.

W drugim z tekstów obserwujemy zmianę postaci słowotwórczej – użycia formy stopnia wyższego przymiotnika będącego składnikiem związku. Przymiotnik wchodzący w skład wyrażenia *světla stránka*, pol. *jasna/mocna strona* ‘pozytywny, optymistyczny aspekt czegoś’ został użyty w stopniu wyższym. Intensyfikacja znaczenia związku idzie w parze z innowacją kontekstową polegającą na nagromadzeniu w bliskim sąsiedztwie słów tożsamych i pokrewnych (*světlo, světlejší*). Kontekst reklamy podpowiada, że właśnie oferowane okna pozwolą zobaczyć świat w bardziej pozytywny sposób niż inne.

Interesująco przedstawia się następny tekst reklamowy oferujący specyfik przeciwdziałający bólowi stawów:

Vaše klouby něco říkají? Gela drink – přijde na kloub („Květy” 2001, 32).

Zwrot *dostat se/přijít něčemu na kloub*, pol. *dojść do sedna sprawy/dojść po nitce do kłębka* ‘poznać istotę zagadnienia’ znalazł się w bliskim sąsiedztwie z wyrazem tożsamym z komponentem nominalnym związku *kloub*. W tym przypadku możemy mówić o innowacji kontekstowej i rozszerzającej. Rozszerzenie schematu łączliwości związku *někdo + přijde + na kloub* dotyczy miejsca markowanego za-

imkiem *někdo* i wpisaniu w jego miejsce nazwy produktu. Zakres łączliwości związku z rzeczownikami osobowymi poszerzył się o rzeczowniki nieżywotne. Naruszenie utrwalonego zakresu łączliwości nie doprowadziło jednak do defrazeologizacji, w tym wypadku jest ona rezultatem innowacji kontekstowej, której podstawą jest relacja formalna.

Nie zawsze jednak elementy tła kontekstowego destabilizują strukturę semantyczną frazeologizmu. Taką sytuację odnajdujemy w tekście:

Je-li růže královnou květin, pak můžeme bez nadsázky říct: Rosa je královnou mezi vanami. Ravak („Pěkné bydlení” 2002, nr 4).

Wykorzystany w tekście związek *královna květin*, pol. *królowa kwiatów* ‘róża’ został wkomponowany w zdanie warunkowe, które służy wyrażeniu możliwej analogii między specjalną pozycją róży między kwiatami a oferowaną wanną o tożsamej nazwie. To zestawienie róży – kwiatu i róży – wanny odzwierciedla chęć reklamodawcy, który chciałby, aby jego produkt miał dobrą opinię i odpowiednio się kojarzył. Jego życzenie posłużyło do skomentowania samego frazeologizmu. Odbiorca, który nie zgodziłby się z jego zdaniem, musiałby również odrzucić ogólny stereotypowy sąd wyrażony frazeologizmem. Relacja między komponentem związku a elementem z otoczenia semantycznego i ich wspólny paradygmat fleksyjny nie destabilizują struktury semantycznej frazeologizmu. Czasami, jak twierdzi J. Liberek, kontekst wspiera podczas procesu percepcji wyodrębnianie związku w tekście. Według niego ten rodzaj oddziaływania charakterystyczny jest dla tekstów nieartystycznych (Liberek 1998, s. 203). Reklamę jednak ciężko byłoby zakwalifikować do którejś z opozycyjnych kategorii artystyczny – nieartystyczny, bowiem jej specyfiką jest oscylowanie na granicy stylów i imitowanie różnych typów dyskursów.

Podobną sytuację, mimo relacji całkowitej tożsamości między komponentem frazeologizmu a wyrazem z otoczenia leksykalnego, ilustruje przykład:

Nokia 7250. Pro oči, které hledají krásu. Pro oči, které milují barvy. Pro zachycení každého okamžiku. Nový telefon s digitálním fotoaparátem. Z očí do očí („Reflex” 2003, 30.04.).

Niniejsza reklama telefonu komórkowego z aparatem fotograficznym wykorzystuje wyrażenie *z očí do očí*, pol. *w cztery oczy/twarz w twarz* ‘w kontakcie między dwiema osobami, otwarcie bez świadków, szczerze i otwarcie’. Widoczna w tekście anafora polegająca na powtarzaniu w kolejnych zdaniach tego samego związku wyrazowego wyraźnie koresponduje z użytym frazeologizmem. Bliska relacja semantyczna łączy komponenty związku nie tylko z powtarzającym się rzeczownikiem *očí*, ale również pokrewnym *okamžikem*. Reklamowany telefon swoim wyglądem, kolorem ma być towarem miłym dla oka odbiorcy. Jego zaletą jest również możliwość uwiecznienia każdego „okamgnienia”. Jednocześnie umożliwia prowadzenie osobistych, szczerych i otwartych rozmów. Mimo takiego zagęszczenia bliskich formalnie komponentom wyrazów nie dochodzi do defrazeologizacji. Odbiorca ma za to szansę nieco głębszej interpretacji.

Podsumowując powyższe rozważania, można stwierdzić, że dla autorów czeskich reklam innowacje kontekstowe są atrakcyjnym zabiegiem, który wzbogaca semantyczną strukturę reklam. Przywołanie dosłownego znaczenia związków wyrazowych bywa źródłem żartu, odświeża metaforyczność idiomu, wedle słów A. Pajdzińskiej, bywa próbą ominięcia stylistycznej banalności połączenia (Pajdzińska 1993, s. 77). Dzięki nim reklama zadziwia, zwraca uwagę, wyróżnia się na tle innych. Często w dość krótkich, zwięzłych komunikatach przekazuje więcej informacji. Wyzwolenie wieloznaczności stałych związków wyrazowych kłóci się z mechanicznym odbiorem tekstu, a mobilizuje do bardziej aktywnego udziału w reklamowym dialogu.

Literatura

- Bąb a S., 1988, *Zagadnienia aktualizacji frazeologizmów w języku poetyckim Józefa Barana*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, red. M. Basaj i D. Rytel, tom V, Warszawa, s. 123–142.
- Chlebda W., 1996, *Frazeologia w reklamie i reklama we frazeologii*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej I*, Warszawa, s. 57–68.

Čmejrková S., 2000, *Reklama v češtině. Čeština v reklamě*, Praha.

Dziamaska-Lenart G., 2004, *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*, Poznań.

Lewicki A. M., 1976, *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego*, Katowice.

Lewicki A. M., Pajdzińska A., Rejakowa B., 1987, *Z zagadnień frazeologii. Problemy leksykograficzne*, Warszawa.

Liberek J., 1998, *Innowacje frazeologiczne w powojennej frazce polskiej*, Poznań.

Pajdzińska A., 1993, *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*, Lublin.

Współczesny „brneński hantec” w opowiadaniach Leoša Tomana

Głównym celem niniejszej pracy jest szczegółowa analiza lingwistyczna języka współczesnego opowiadania pisanego w tzw. „brneńskim hantecu” (*brněnská hantýrka*): charakterystyka fonologii, fleksji oraz opis sposobów powstawania nowych wyrazów. Do analizy posłużą nam dwa krótkie opowiadania: *Je to normalka?* i *Velikonoce*, pochodzące z książki Leoša Tomana *Špigl hantecu* (Toman 1999). Jest to zbiór typowych opowieści napisanych w języku stylizowanym na przedwojenny żargon brneński – specyficzny język dawnych miejskich nizin społecznych, tzw. „brneńskiej plotny”. Niewątpliwym atutem tego zbioru jest fakt, że obok tekstu pisanego hantecem pojawia się jego przekład na literacką czeszczyznę. Podczas analizy zwrócimy również uwagę na sztuczność niektórych środków językowych, na pewne rysy stylizacyjne, odróżniające język współczesnych opowiadań od języka autentycznego przedwojennego brneńskiego hantecu, który pojawia się m. in. w studium Otakara Nováčka *Brněnská plotna* (Nováček 1929). Wybór aż dwóch opowiadań do zbadania jest spowodowany tym, że jeden krótki tekst zawiera zbyt mało zjawisk językowych, charakterystycznych dla tego kodu językowego.

Poziom artystyczny wybranych tekstów nie jest zbyt wysoki. Ich tematem, podobnie jak i tematem pozostałych opowiadań, jest codzienne życie przeciętnego mężczyzny (w żadnym wypadku kobiety!), mieszkańca Brna, któremu brakuje pieniędzy, ma problemy z szefem w pracy, a w domu z małżonką, któremu jedyne pocieszenie przynoszą spotkania w knajpie z kolegami lub przygoda z przypadkowo poznaną kobietą. Wyraźnie można dostrzec, że główną intencją

autora jest skupienie się na warstwie językowej, a przede wszystkim, jak najczęstsze stosowanie słownictwa slangowego.

1. Fonetyka

Warto podkreślić, że brneński hantec z pierwotnie mówionej postaci języka przedostał się do postaci pisanej i pozostał w niej aż do dzisiaj, czego najlepszym przykładem są analizowane opowiadania. Niestety, opierając się wyłącznie na tekstach pisanych nie jest możliwy kompleksowy opis fonetyki. Nie możemy więc stwierdzić obecności typowych dla brneńskiej odmiany języka czeskiego cech (jak np. bardziej napięta postać samogłosek [i] ([i]), [e] lub pochyłona wymowa [á]) (Krěmová 1981), które mogłyby się również pojawić w brneńskiej hantýrce. Mimo wszystko na podstawie tych dwóch opowiadań możemy zwrócić uwagę na niektóre, najbardziej typowe rysy charakterystyczne dla brneńskiej czeszczyzny.

W okolicy Brna przechodzi kilka izoglos, które różnicują językowo Czechy i Morawy, co powoduje, że Brno jest pod względem gwarowym bardzo niejednorodne. Najbardziej wyraźne są tutaj wpływy okolicznych gwar, a mówiąc precyzyjniej, południowej grupy gwar środkowo-morawskich:

1. W obu opowiadaniach występują liczne przykłady fonemów *é* i *ó*, typowych jedynie dla gwar środkowo-morawskich kontynuantów monofongizacji dyftongów *ej* i *ou*, pierwotnie powstałych ze staroczeskiego *y* i *ú* (*y* > *ej* > *é*; *ú* > *ou* > *ó*), np. *celé jár*, *médlo*, *žádné (fízl)*; *kalósek*, (*s*) *nabitó šrajtofló*, *jinó*, *špičavó (kočku)*. Autor jest tutaj konsekwentny i w ogóle nie używa charakterystycznych dla czeszczyzny literackiej postaci: *y*, *ou* oraz typowej dla tzw. „obecnej češtiny” formy *ej*.
2. Szczególną dla większości gwar hanackich cechą, która obejmuje także brneńską czeszczyznę jest skrócenie *í* > *i*, które możemy tutaj zaobserwować przede wszystkim w 1. osoby czasu teraźniejszego liczby pojedynczej, np.: *nečumim*, *hodim*, *čubrnim*, ale również: *pali* (3. osoby liczby mnogiej), (*v*) *lepšim*, (*v*) *horšim*. W niektórych sytuacjach występuje jednak również *i*, np.: *dopaříme*, *vltínu*, *april*.

3. Zjawiskiem typowym nie tylko dla obszaru środkowo-morawskiego, ale również dla całego terenu Moraw jest brak przegłosów: 'a > e i 'u > i. Tego zjawiska nie możemy jednak praktycznie zaobserwować w analizowanych tekstach, ponieważ liczba rodzimych czeskich wyrazów o temacie zakończonym na miękką spółgłoskę jest znikoma. Przeważająca ilość wyrazów w tekstach ma obce pochodzenie, a wyrazy te są w większości twar-dotematowe. Odnajdziemy tu jednak pewne, nieliczne przykłady, gdzie nie dochodzi do omawianego przegłosu, jak np. w grupie rzeczowników zakończonych sufiksem *-ec*: N. pl. masc. *borec* – G. sg. *borca*, N. *Oltec* – L. (v) *Oltecu*, N. *Gelbec* – L. (na) *Gelbecu*. Do tej grupy możemy również zaliczyć formy: *za chvílu* (zamiast *za chvíli*), *za kůžó* (zamiast *za kůži*). Z drugiej strony postać: (v) *Šanghaji* może być przykładem obecności przegłosu.
4. Cechą charakterystyczną dla całego obszaru Moraw jest brak dysymilacji *šč > šť*. Ta cecha jest obecna u Tomana v dość szczególnym przypadku, w wyrazie *ščágél*, będącym zapożyczeniem z niemieckich dialektów. W słowniku literackiego języka czeskiego (*Slovník spisovného jazyka českého* – dalej: SSJČ) oprócz tej postaci występuje również forma z dysymilacją: *šťakél*.
5. Należy również zwrócić uwagę na dwie charakterystyczne dla obszaru morawskiego formy: *kost'* oraz *kameň*, które występują jedynie w mianowniku i dlatego nie jest możliwe ustalenie ich przynależności deklinacyjnej.

W opowiadaniach pojawiają się liczne formy wspólne zarówno dla obszaru środkowo-morawskiego, jak i dla „obecnej češtiny”. Tak więc, pojawia się zwężenie *é > í* (*é > ý*), np.: *plnotučný* (*bahno*), *suprový* (*hůlky*), *spravnýho* (*borca*) (formy bez zwężenia w badanych tekstach nie występują). Inną cechą występującą w omawianych opowiadaniach, łączącą środkowo-morawskie dialekty (a dokładniej ich zachodnią część) z „obecną češtiną” jest protetyczne *v-* przed samogłoską *o*, np.: *votevře*, *volepené*, *vohne*, *vod* (*starýho*). Jediną formą bez protezy jest toponim *Oltec*, który stanowi w dodatku zapożyczenie z języka niemieckiego.

2. Fleksja

Podobnie jak w przypadku fonologii, również we fleksji daje się zauważyć u Tomana silny wpływ dialektów środkowo-morawskich. Ten wpływ wydaje się silniejszy w przypadku koniugacji niż deklinacji. Drugim ważnym czynnikiem jest tradycyjnie silny wpływ „obecnej češtiny”. Oczywiście podstawą, podobnie jak w warstwie fonetycznej, pozostaje czeszczyzna literacka.

2.1. Deklinacja

W obu opowiadaniach, poza nielicznymi wyjątkami, prawie nie występuje deklinacja miękdotematowa. Większość użytych wyrazów stanowią zapożyczenia z języków obcych, głównie z języka niemieckiego, które posiadają twarde zakończenie tematu i odmieniają się według wzorów twar-dotematowych. Nieliczne wyrazy o temacie zakończonym na miękką spółgłoskę odmieniają się jak wyrazy twar-dotematowe: *borec* – *borca*, *Oltec* – *Oltecu*. Istnieje tylko jeden wyjątek, gdzie występuje miękki typ deklinacji: v *Šanghaji* (być może w tym przypadku autor zapomniał na chwilę o stylizacji i użył formy języka literackiego)

Wpływ „obecnej češtiny” jest widoczny w I. pl., gdzie pojawia się końcówka *-ama*, np.: *za koňama*, *s borcama*, *s něma*. Formy literackie w tym przypadku nie występują.

Ten sam wpływ można zaobserwować także w zaimkach: L. sg.: *vo tym* (literackie: *o tom*). Dwa razy pojawia się tego rodzaju forma u Tomana w postaci nieliterackiej.

2.2. Koniugacja

W 3 osobie liczby mnogiej czasu teraźniejszego występują charakterystyczne środkowo-morawskie końcówki: *-ijó* dla 4. klasy, np.: *mlátijó*, *zalepíjó*, *snažijó se*, oraz *-ajó* dla 5. klasy, np.: *litajó*.

Pozostałe klasy czasownikowe w 3. osobie liczby mnogiej mają również dialektalną postać końcówki *-ó*: *táhnó*, *nasomrujó*, *vylitnó*.

Jedynym wyjątkiem jest forma *pali* (być może autor znowu zapomniał o stylizacji).

Końcówka 1. osoby liczby mnogiej czasu teraźniejszego *-m* charakterystyczna dla nieliterackiej odmiany języka czeskiego pojawia się tylko raz: *dochálujem*. Poza tym przykładem Toman używa form posiadających postać literacką *-me: dopaříme, deme*.

W obu tekstach we wszystkich przypadkach występuje charakterystyczna dla gwar środkowo-morawskich 1. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego czasownika *být: (já) su*, w negacji: *něsu*.

Na koniec należy wspomnieć o jeszcze jednym morawskim zjawisku językowym, które występuje tutaj tylko raz. Chodzi mianowicie o spójnik *aji* zastępujący postać literacką *také*.

3. Sposoby tworzenia nowych wyrazów

Tutaj posłużymy się klasyfikacją sposobów tworzenia wyrazów slangowych, którą proponuje Jaroslav Hubáček w pracy *O českých slanzích* (Hubáček 1981). Według Hubáčka słownictwo slangowe możemy tworzyć poprzez zastosowanie dwóch metod:

1. Metody transformacyjnej ew. modyfikacyjnej (rozszerzenie inwentarza słownikowego języka narodowego):
  - a) derywacja słowotwórcza,
  - b) kompozycja,
  - c) inne sposoby (skracanie wyrazów, uniwerbizacja, deformacja *czes. překrucování*).
2. Metody transpozycyjnej (wykorzystanie leksemów już istniejących):
  - a) neosemantyzacja (metaforyzacja i metonimizacja),
  - b) tworzenie nazw wielowyrzowych (połączenia wyrazowe, związki frazeologiczne),
  - c) zapożyczenia (Hubáček 1981, s. 149).

3.1. Derywacja słowotwórcza

Wyrazy slangowe bardzo często powstają na drodze derywacji, niemal wyłącznie z zastosowaniem sufiksów. Brneński hantec nie jest

wyjątkiem, co możemy zaobserwować na podstawie analizowanych tekstów. W hantecu pojawiają się sufiksy charakterystyczne dla tego kodu językowego: *-ec, -na* dla rzeczowników oraz sufiks *-čít* dla czasowników (Utěšený 1995, s. 364–367). Nowe wyrazy są derywowane najczęściej od obcych podstaw słowotwórczych.

W badanym materiale znaleźliśmy sufiksy biorące udział w derywacji rzeczowników:

- *-ec*: produktywny zwłaszcza w brneńskiej toponimii, wywodzącej się z dawnej niemieckiej: *Oltec* (Staré Brno), *Gelbec* (żółty kopec). Inne przykłady: *holpec* ‘gromada’, *lochec* ‘śmiech’, *šaškec* ‘zakład psychiatryczny’, *rybízec* ‘młodzieniec’. Dziś również w czeskich slangach występuje wymieniony w tekście – *borec*;
- *-na*: tworzy różne kategorie znaczeniowe, tu np.: *hokna* ‘praca’, *goldna* ‘dobry humor’, *kchocna* ‘atrakcyjna kobieta’, *fligna* ‘żart’, *mixna* ‘lanie, ciągi’, *chrupna* ‘sen’, *heftna* ‘bezpieczna dziewczyna’;
- *-ka*: w języku literackim oraz w slangach służy głównie do tworzenia feminatywów, w „brneńskiej hantýrce” ma bardzo szerokie spektrum znaczeniowe: *chálka* ‘jedzenie’, *zorka* ‘papieros’, *grilka* ‘ślub’, *normálka* ‘coś normalnego’;
- *-ačka*: *levačka* ‘coś złego’, *glgačka* ‘napój alkoholowy’;
- *-an*: tworzy nazwy osób: *fagan* ‘uczeń’, *juhan* ‘młodzieniec’;
- *-o(ů)vka*: *jodovka* ‘oko’, *vasrůvka* ‘woda’.

O wiele rzadziej pojawiają się inne sufiksy, jak: *-ajzňa*, np. *hulajzňa*; *-ák*, np. *bévák*; *-as*, np. *špilas* czy *-za*, np. *labza*, *-áč*, np. *lováč*.

Natomiast w derywacji czasowników biorą udział następujące sufiksy:

- *-čít*: element finalny, występujący w zapożyczeniach czasownikowych, tutaj poświadczony: *lochčít se* ‘śmiać się’, *vychrupčít* ‘wyspać się’, *ryngčít* ‘tańczyć’;
- *-ova*: *somrovat* ‘żebrać’, *zacólovat* ‘zapłacić’, *grilovat* ‘wychodzić za mąż’.

Jak pokazują powyższe przykłady, powstające w brneńskim hantecu na drodze derywacji slangowe rzeczowniki i czasowniki z trudem

można przyporządkować do konkretnych kategorii znaczeniowych. Wyrazy tworzone za pomocą tych samych sufiksów mają różne typy znaczeń słowotwórczych i pełnią całkiem odmienną funkcję. Jedno je jednak łączy: dzięki specyficznym sufiksom zyskują dużą ekspresywność.

3.2. Kompozycja i inne sposoby (skraccanie wyrazów, uniwerbizacja, deformacja)

Zjawiska te opisujemy wspólnie, ponieważ występują w naszych opowiadaniach w bardzo ograniczonej ilości. Wydaje się, że taki stan nie jest typowy jedynie dla badanych przez nas tekstów, ale ilustruje pewną ogólną tendencję, charakteryzującą całą współczesną twórczość w hantecu.

W badanych tekstach możemy odnaleźć dwa przykłady kompozycji, a ściślej zrostów:

- *idiotbox* ‘telewizor’ (w dosłownym tłumaczeniu: ‘idiotyczne pudło’); interesujące, że w „hantecu” również *bedna* w czeskim brzmieniu znaczy to samo. Pierwszy element *idiot* nadaje wyrazowi dużą ekspresywność;
- *Blekřild* (Černá Pole), typowy brneński toponim, przełożony bezpośrednio na język angielski.

Granica między skraccaniem wyrazów i deformacją wydaje się dość płynna. Za rezultat skraccania, gdzie celem jest krótsza i brzmieniowo uproszczona postać wyrazu, uznajemy tutaj formy: *kancl* (lit. *kancelář*), *červ* (lit. *červené víno*) i *Kanáry* (lit. *Kanárské ostrovy*). Dwa ostatnie wyrazy możemy również uważać za rezultat uniwerbizacji.

W wyniku procesu deformacji powstał wyraz: *retko* (lit. *cigareta*) oraz być może *hůlka* (lit. *holka*). Prawdopodobnie tworem hybrydalnym jest wyraz *prohozunk* (lit. *procházka*), gdzie występuje niemiecki sufiks *-ung*. Głównym motywem tych procesów jest zabawa z językiem.

3.3. Neosemantyzacja (metaforyzacja i metonimizacja)

W slangach duża ilość wyrazów powstaje w wyniku zmian znaczeniowych (tzw. neosemantyzacja). U podstaw tego procesu leży wykorzystanie bogactwa rodzimego zasobu leksykalnego do pomnażania liczby znaczeń pojedynczych jednostek leksykalnych. Dochodzi do przesunięć semantycznych i do wzbogacenia znaczeniowego nazw rodzimych lub przyswojonych (Hubáček 1981, s. 153).

W czeskich slangach metaforyzacja jest zjawiskiem znacznie częstszym niż metonimizacja. We współczesnym brneńskim hantecu sytuacja jest analogiczna, co możemy stwierdzić na podstawie analizy opowiadań Leoša Tomana. W obu tekstach występuje cały szereg przykładów na metaforyzację. Podstawa metaforycznego przeniesienia wyrazu jest tutaj różna:

- podobieństwo w wyglądzie ogólnym lub kształcie: *klepeto* ‘kleszcze raka’ – ‘ramię’¹, *krovky* ‘pochewki skrzydłowe owadów’ – ‘uda’, *bedna* ‘pudło’ – ‘telewizor’, *hůlka* ‘laska, kij’ – ‘dziewczyna’ (ale być może jest to deformacja wyrazu *holka*), *jelito* ‘kaszanek’ – ‘siniak’, *kočár* ‘powóz, karetka’ – ‘auto’, *brka* ‘piórka’ – ‘łydki’;
- obecność określonej wyrazistej lub ważnej cechy: *bahno* ‘błoto, bagno’ – ‘piwo’, *kanál* ‘kanał’ – ‘oszust’, *kočka* ‘kotka’ – ‘piękna kobieta’, *kameň* ‘kamień’ – ‘więzienie’, *kosa* ‘kosa’ – ‘twardy facet’;
- właściwość wynikająca z podobnej czynności: *kanál* ‘kanał’ – ‘oszust’, *kočár* ‘powóz, karetka’ – ‘auto’;
- podobieństwo lub wzajemny stosunek czynności (wydarzeń) wyrażonych czasownikiem: *volepit se* ‘okleić się, oblepić się’ – ‘ubrać się’, *zalepit* ‘zalepić’ – ‘zapłacić’.

Istnieją jednak przykłady, w których z trudem można odnaleźć jakikolwiek związek między pierwotnym znaczeniem wyrazu a jego nowym znaczeniem. Ta niejasność znaczeniowa zastępowana jest

---

¹ W pierwszej kolejności podawane jest znaczenie prymarne, następnie przeniesione.

czynnikami ekspresywności (oczywiście występuje on również w wyżej wymienionych przykładach) z akcentem humorystycznym i skłonnością do przesady: *lampa* ‘lampa’ – ‘butelka napoju alkoholowego’, *bomba* ‘bomba’ – ‘wino’, *lebeda* ‘lebioda’ – ‘dobra rzecz’, *řízek* ‘kotlet’ – ‘rosły mężczyzna’, *grilovat se* ‘piec się na rożnie’ – ‘wychodzić za mąż’, *médlo* ‘mydło’ – ‘dama’. Nie możemy również pominąć bardzo ważnej zasady niezrozumiałości. Charakterystyczne dla każdego żargonu jest to, aby był on jak najbardziej niezrozumiały dla osób niewtajemniczonych.

Granica między metaforyzacją i metonimizacją jest dość umowna. Pewne przykłady metonimizacji możemy odnaleźć w opowiadaniu *Velikonoce*: *baba* ‘baba’ – ‘dziewczyna’, *hadry* ‘szmaty’ – ‘ubranie’, *starý* ‘stary’ – ‘ojciec’.

3.4. Tworzenie nazw wielowyrzowych (połączenia wyrazowe, związki frazeologiczne)

Tworzenie połączeń wyrazowych jest procesem występującym w slangach stosunkowo rzadko (Hubáček 1981, s. 156). Brněnská hantýrka nie jest tu wyjątkiem. W opowiadaniach występują zaledwie dwa przykłady takiego procesu: *levá bída* ‘bezečna dziewczyna’, *klavi k hoc* ‘oszustka’, gdzie ponadto występuje przeniesienie znaczenia wyrazu.

Znacznie częściej, a w analizowanych tekstach jedną z najczęstszych, metod jest tworzenie nowych związków frazeologicznych. Powstające świeże, interesujące frazeologizmy posiadają duży ładunek ekspresji, służą głównie efektom humorystycznym i rozbawieniu czytelnika: *hodit sicnu* ‘usiąść’, *hážó jodovky* ‘wybałuszać oczy’, *dát si chrupnu* ‘zdrzemnąć się’, *dopaříme bombu* ‘dokończyć wino’, *vlítnu do kočáru* ‘wsiąść do samochodu’, *naklapu do kěru* ‘wracać do domu’, *lízno se štatlem* ‘spacerować po mieście’, *hlásily lod’* ‘ulotnić się’, *vyvětrat kostru* ‘przejąć się’.

Jak pokazują liczne przykłady, a co było zasygnalizowane już wcześniej, ten sposób tworzenia slangowego słownictwa, podobnie jak i metaforyzacja, jest bardzo często wykorzystywany przez współ-

czesnych autorów piszących teksty w języku stylizowanym na brněnski hantec. Te dwie metody umożliwiają bowiem (w przeciwieństwie np. do derywacji słowotwórczej) niemal nieograniczoną językową twórczość, tworzenie całkiem nowych, nieznanych dotąd form językowych, których celem nadrzędnym jest rozbawienie czytelnika. W porównaniu z fragmentami przedwojennej brněnskiej hantýrki, przytoczonymi w książce Otakara Nováčka *Brněnská plotna*, występujące tu charakterystyczne konstrukcje językowe pojawiają się znacznie częściej i różnią się dość wyraźnie od swego dawnego wzorca. Powszechna jest tendencja, że prawie każdy autor współczesnych opowiadań w hantecu, oprócz tradycyjnych, tworzy również własne neologizmy i dlatego język każdego takiego autora ma swoje specyficzne cechy, dzięki czemu możemy go traktować jako osobny idiolekt.

3.5. Zapożyczenia

Głównym zadaniem tego rozdziału jest charakterystyka zapożyczeń językowych w analizowanych opowiadaniach, wyjaśnienie ich pochodzenia, jak również określenie stosunku do autentycznej brněnskiej leksyki zawartej w klasycznej monografii Otakara Nováčka.

Według Jaroslava Hubáčka „V neposlední míře slangy využívají i pojmenováváciho postupu přejímání slov z cizích jazyků. Třebaže lze uvést množství dokladů přejatých slangových názvů, je to dnes způsob tvoření omezeně produktivní” (Hubáček, s. 157). Kiedy uważnie przyjrzymy się naszym opowiadaniom zauważymy, że twierdzenie Hubáčka nie w pełni przystaje do sytuacji we współczesnej brněnskiej hantýrce. Zapożyczenie z obcych języków jest tutaj zjawiskiem ciągle żywym i ma wyraźny wpływ na specyficzny charakter tego kodu językowego. Przyczyna takiego stanu rzeczy tkwi w tym, że hantec (dziś już sztuczny twór językowy) stale zwraca się ku przeszłości, gdzie poszukuje swoich źródeł inspiracji. W ten sposób powstaje stylizacja na dawny autentyczny język nizin miejskich, który zawsze miał międzynarodowy charakter, zwłaszcza niemiecki. Licznym zapożyczeniom z języków obcych sprzyjała również i sprzyja w dalším ciągu zasada niezrozumiałości, żywa po dziś dzień w hantecu.

W związku z powyższym nasuwa się pytanie, co w dzisiejszym hantecu pozostało z dawnej autentycznej leksyki brneńskiej plotny, a jaką część stanowi leksyka nowa lub zapożyczona z innych obszarów slangowych. Kiedy porównamy specyficzną leksykę opowiadań Tomana (głównie zapożyczenia) z materiałem zawartym w monografii Otakara Nováčka (a dokładniej w słowniczku na końcu książki) (Nováček 1929, s. 55–74), zauważymy, że we współczesnych tekstach znajdują się liczne świadectwa dawnej brneńskiej leksyki, np.: *hokna*, *facha* ‘praca’, *kér* ‘mieszkanie, dom’, *kchoc* ‘dziewczyna’, *hémon* ‘strażnik, policjant’, *heftna* ‘bezpieczna dziewczyna’. Bardzo często zmienia się lub rozszerza znaczenie tych klasycznych wyrazów, np.: *balda* (u Nováčka: ‘żołnierz, wieśniak’, u Tomana: ‘kijek’), *šalina* (N: ‘tramwaj’ (tylko), T: ‘prąd’), *klavi kchoc* (N: ‘piękna dziewczyna’, T: ‘oszustka’). Czasem znaczenie pozostaje to samo, ale zmienia się trochę forma, np.: N: *betelná*, T: *betálná* ‘świętna’; N: *lóve*, T: *lovác* ‘pieniądze’; N: *šropec*, T: *šrop* ‘dziecko’. Spośród 70 specyficznych wyrazów obecnych u Tomana, w słowniczku Nováčka odnajdujemy zaledwie 27.

Większość zapożyczonych wyrazów w analizowanych tekstach stanowią pożyczki z języka niemieckiego (więcej niż 70 %, np.: *lont* ‘wieś’, niem. *Land* ‘ziemia, kraj’; *gábl* ‘śniadanie’, niem. *Gabel* ‘widelec’; *sicna* ‘siedzenie’, niem. *sitzen* ‘siedzieć’; *vasrůvka* ‘woda’ niem. *Wasser* ‘ts’). Ten charakterystyczny silny wpływ niemiecki występuje w słowniku Nováčka niemal w takim samym stopniu. U Tomana, co w ogóle jest znamienne dla „brneńskiej hantýrki”, pojawia się niemiecka toponimia: *Oltec* ‘Staré Brno’, niem. *Altbrünn*; *Gelbec* ‘żółty kopec’ niem. *Gelber Berg*; *Majlont* ‘Maloměřice’, niem. *Majlant* ‘duże bogactwo’ i *Mailand* ‘Mediolan’ (tradycyjnie bogate miasto). Należy podkreślić, że poza zapożyczeniami z języka literackiego pojawiają się również wyrazy zapożyczone z niemieckiego żargonu, np.: *fligna* ‘żart’, niem. żarg. *Fliege* ‘oszustwo’; *hokna* ‘praca’ niem. żarg. *Hacke* ‘praca’; z języka potocznego np.: *betle* ‘łóżko’, niem. pot. *Betel* ‘łóżeczko’; z dialektu wiedeńskiego (tradycyjnie silny wpływ

wiedeńskiego środowiska na Brno), np.: *hémon* ‘policjant’, wied. żarg. *Hemann* ‘ts’.

W analizowanych tekstach odnajdziemy również poświadczone już u Nováčka bardzo stare zapożyczenia z języka romskiego. Są to słowa o bardzo dużej frekwencji, jak np.: *kér* ‘mieszkanie’, rom. *kher* ‘dom, mieszkanie’; *lóve* (*lováče*) ‘pieniądze’, rom. *lóve* ‘ts’; *chálka* ‘jedzenie’, rom. *chal* ‘jeść’. Występują tu również słowa z języka hebrajskiego, które dostały się do hantecu głównie za pośrednictwem języka jidysz, np.: *kábr* ‘kolega’, jid. *Kober* ‘druh, przyjaciel’, hebr. *chaber* ‘ts’. Pozostałe wyrazy są zapożyczeniami z języka francuskiego, jak np. znany dziś w potocznej czeszczyźnie *malér* ‘problem’ z franc. *malheur* ‘nieszczęście’, a najnowsze z języka angielskiego: *Blekřild* ‘Černá pole’, ang. *black field* ‘ts’, *džekýl* ‘szanowany pan’.

Wyrazy obce nie są zapożyczane w postaci oryginalnej, ale przystosowują się fonetycznie i morfologicznie do systemu gramatycznego czeszczyzny, np.: *šrajtofla* < *Schreibttafel*, *facha* < *Fach*, *goldna* < *Gold*, *hofírek* < *Hoflieferant*, *jár* < *jar*, *majzl* < *Meißel* itd.

4. Uwagi końcowe

Po przeprowadzeniu analizy dwóch współczesnych opowiadań pisanych w tzw. brneńskim hantecu doszliśmy do następujących wniosków:

1. W zakresie fonologii i fleksji widoczny jest silny wpływ najbliższego otoczenia dialektalnego miasta Brna (dialekty środkowo-morawskie). Autor wykorzystuje niemal wyłącznie elementy charakterystyczne dla tego systemu językowego. Możemy zaobserwować silną stylizację na dawny język brneński, ponieważ występują tu również formy, które dawno wyszły z użycia. Autor wyraźnie unika „obecnej češtiny”. Jej przykłady widzimy przede wszystkim w bardzo ekspansywnej formie I. pl. z końcówką *-ama*.
2. Spośród metod transformacyjnych przy tworzeniu wyrazów slangowych najczęstszym sposobem, podobnie jak i w innych slangach, jest derywacja słowotwórcza. Występują tutaj w dużej ilości typowe już dla dawnego żargonu miejskiego sufiksy ekspresywne: *-ec*,

-na. Z pozostałych metod transformacyjnych wymienić należy skrócenia i deformacje.

3. Wśród metod transpozycyjnych (wyłączając zapożyczenia) na czoło wysuwa się metaforyzacja. Ten zabieg jest bardzo popularny, ponieważ stwarza możliwość znacznej swobody twórczej i tworzenia stale nowych znaczeń. Często dochodzi do zakłócenia przejrzystości znaczeniowej, którą zastępuje silna ekspresywność i dążenie do osiągnięcia efektu humorystycznego. Podobne zadanie pełnią bardzo liczne związki frazeologiczne, które w największym stopniu wyrażają indywidualny charakter języka opowiadań.
4. Zapożyczenia z języków obcych są powszechne w obu tekstach. Najczęściej są one bardzo stare i były poświadczone już w przedwojennej brněnskiej hantýrce. Zdecydowana większość wyrazów pochodzi z języka niemieckiego, w mniejszym stopniu z języka romskiego, hebrajskiego za pośrednictwem języka niemieckiego. Pożyczenia z języka angielskiego, tak popularne w dzisiejszych slangach, pojawiają się tu bardzo rzadko. Wyrazy obce nie są przejmowane jako cytaty, ale poddawane są adaptacji fonetycznej i morfologicznej.

Literatura

- Hubáček J., 1981, *O českých slanzích*, Ostrava.
- Krčmová M., 1981, *Běžně mluvený jazyk v Brně*, Brno.
- Nováček O., 1929, *Brněnská plotna*, Brno.
- Slovník nepisovné češtiny*, 2006, Praha.
- Tomán L., 1999, *Špigl hantecu*, Tišnov.
- Utešný S., 1989, *Od plotny k hantecu: Arealogické poznámky k vývoji podloží brněnské lidové mluvy*, [w:] *Sborník přednášek z 4. konference o slangu a argotu v Plzni*, Plzeň, s. 355–369.

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Naděžda Bayerová, Irena Bogoczová, Marcela Grygerková, Jaroslav Hubáček, Zdeněk Kovalčík, Naděžda Kvítková, Michaela Lašťovičková, Eva Minářová, Veronika Vydrová, Marcela Zončová: *Specifika církevní komunikace*, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava 2005, 217 s. CD, ISBN 80-7368-102-1.

Przedstawiona monografia stanowi efekt pracy zespołu badaczy z Republiki Czeskiej, kierowanego przez dr Marcelę Grygerkową z Uniwersytetu Ostrawskiego. Jest to bardzo cenne studium o jednej z mniej zauważanych w Czechach form komunikacji społecznej (w tym językowej), widocznej nie tylko dziś, ale także od początku państwowości Słowian. Ma więc swoje uzasadnienie zarówno w różnorodności współczesnej komunikacji międzyludzkiej, jak też w historii, w tym również w historii literackiego języka czeskiego (wystarczy tutaj przywołać fakt, że ponad 75% polskiej terminologii chrześcijańskiej pochodzi z języka czeskiego). Ponadto język religijny stanowił podstawę wykształcenia się tzw. stylu wysokiego nie tylko w języku czeskim, ale także w wielu innych językach słowiańskich (por. prace Urbańczyka i Kyjasa na temat języka biblii).

Praca składa się ze wstępu (s. 11–14), 13 rozdziałów (s. 15–208), zakończenia (s. 209–214), angielskiego resumé (s. 215–216) oraz informacji o autorach (s. 217). Najważniejszy więc człon pracy to owych trzynaście rozdziałów, poświęconych tematyce: sytuacja Kościoła we współczesnym życiu społecznym (*Církev v současném českém prostředí*, s. 15–28), typ komunikacji religijnej i jej gatunki (*Náboženská komunikace a její žánrové a stylové rozvrstvení*, s. 29–44), socjologiczny charakter liturgii religijnej (*Liturgie jako typ komunikační události*, s. 45–66) i jej język (*Jazyk liturgie*, s. 67–76), analiza najpowszechniejszych gatunków religijnych: kazania (*Jazyková stránka kázání*, s. 77–92), modlitwy (*Modlitba jako kulturní a jazyková hodnota*, s. 93–108) oraz pieśni (*Náboženská píseň*, s. 109–120), elementów stylu publicystycznego w stylu religijnym (*Křesťanství v mediích*, s. 121–144; *Jazyk a styl církevní psané publicistiky*, s. 145–158 oraz *Nad texty časopisu a kalendáře Slezské církve evangelické augsburského vyznání v ČR*, s. 159–176), a także komunikacji z najmłodszymi uczestnikami sfery religijnej (*Komunikace s dětmi v prostředí Církve bratrské*, s. 177–188 oraz *Dětské modlitby*, s. 189–198). Omawianą pracę zamyka

rozdział poświęcony onomastyce religijnej (*Jména světců v současné komunikaci*, s. 199–208).

Znajdujące się w pracy teksty są ułożone tematycznie tak, że nawiązują do siebie i stanowią jedną całość, monografię na temat specyfiki komunikacji religijnej (niekoniernie konfesyjnej). Obejmują one – z jednej strony – charakterystykę socjologiczną problemu, z drugiej zaś strony – analizę stylistyczną tekstów religijnych. (Trzeba tu zaznaczyć, że są to teksty, nad którymi autorzy jeszcze pracują, co zapowiada ich uzupełnienie czy – raczej – nową monografię.) Takie ujęcie problemu wydaje się zasadne. Praca bowiem jest przeznaczona nie tylko dla fachowców, ludzi zajmujących się językiem czeskim i jego rozwarstwieniem, ale także ma przybliżyć tę problematykę szerszej społeczności. Koniecznym więc jest wprowadzenie czytelnika w problematykę *sacrum* i *profanum*.

Biorąc powyższe pod uwagę, wydaje się uzasadnionym podzielenie pracy na dwie części: część socjologiczną, dotyczącą opisu społecznych uwarunkowań tej sfery komunikacji oraz charakterystykę samej sfery z punktu widzenia teorii komunikacji, i część językoznawczą, dotyczącą analizy stylu religijnego, poszczególnych gatunków mowy czy analizę konkretnych tekstów religijnych. Takie ujęcie wskazuje na heterogeniczność stylu religijnego, korzystającego ze środków stylu artystycznego, publicystycznego i potocznego, a nawet urzędowego. Na te zagadnienia i wynikające stąd problemy z jednoznacznym opisem stylu religijnego, a także gatunków tegoż stylu autorzy wskazują w poszczególnych rozdziałach pracy (por. np. części opracowane przez E. Minářovą, N. Kvítkovą, I. Bogoczovą czy M. Zončovą).

O fakcie, że jest to monografia, nie zestawienie artykułów świadczy również fakt konsekwentnego nawiązywania do siebie poszczególnych części. Dotyczy to przede wszystkim warstwy terminologicznej, ale także analizy tekstów podobnych, np. publicystyki (teksty E. Minářovej i I. Bogoczovej), stylu i języka modlitw (teksty N. Kvítkovej, M. Grygerkovej), litanii (np. teksty N. Kvítkovej i N. Bayerovej) itp. Chociaż w niektórych z nich widoczne jest inne rozumienie definicji danego gatunku, co stanowi pewne utrudnienie dla czytelnika. Wprawdzie autorzy wiele terminów dotyczących genologii uściślają w rozdziale *Náboženská komunikace a její žánrové a stylové rozvrstvení* (s. 29–44), to jednak zdarzają się od nich odstępstwa.

W prezentowanej pracy widać tradycję czeską dla tego typu opracowań: po każdym rozdziale znajduje się osobna bibliografia. Z tego względu niektóre pozycje powtarzają się w kilku miejscach (np. J. Hoffmannovej praca *Stylistika a...*, E. Lotki *Kapitoly ze současné rétoriky*, V. Patrása *Stýlové konfrontácie v nábožensky ladenom rozhlasovom žánri* itd.), jednak to nie dotyczy merytorycznej strony pracy, ale techniczno-redakcyjnej. Wydaje się, że wygodniejszym dla czytelnika byłoby opracowanie jednej bibliografii na końcu monografii.

Jak już wspominałem na początku, analizowany problem stanowi jedno z kluczowych zagadnień współczesnej humanistyki. Z tym większą satysfakcją chciałbym podkreślić pomysł jego opracowania przez zespół badaczy z uniwersytetów w Ostra-

wie, Brnie i Pradze pod kierownictwem dr Marceli Grygerkovej. Ponadto przyjęta metodologia daje możliwość opisu tak złożonego zjawiska, jakim jest komunikacja religijna. Przygotowanie specjalistyczne autorów poszczególnych prac (do zespołu został włączony również proboszcz parafii Czechosłowackiego Kościoła Husyckiego w Náchodzie), ich wiedza oraz umiejętności badawcze w pełni gwarantują wysoki poziom merytoryczny monografii, która znajdzie swego odbiorcę nie tylko wśród językoznawców, religioznawców czy kulturoznawców, ale także wśród szerszej społeczności.

Mieczysław Balowski, Opole

David Short: *Język czeski dla początkujących*. Przekład i adaptacja Maria Aniškowicz-Świdorska i Jan Stachowski. Kraków 2006 (David Short: *A Complete Course of Beginners*, London: Hodder & Stoughton, 1993, 346 s., ISBN 0–340–58686–9).

Praca jest przekładem i adaptacją drugiego wydania anglojęzycznego podręcznika do nauki języka czeskiego dla początkujących. Ma charakter samouczka. Jest przeznaczona do samodzielnej nauki języka czeskiego od stopnia zerowego. Obejmuje cały kurs gramatyki języka czeskiego oraz słownictwo dotyczące najważniejszych sytuacji życia codziennego (pozdrowienia, przedstawianie się, mieszkanie, zakupy, szkołę, podróże, pracę, jedzenie, politykę itp.) prezentowane w formie dialogów lub – wyjątkowo – tekstu zwanego (tzw. czytanki – por. lekcja 13). Wersja angielska podręcznika, a także jego polski przekład i adaptacja, są napisane językiem przystępnym, nienasyconym trudną i zazwyczaj nieprzydatną typowemu czytelnikowi terminologią językoznawczą, a przy tym precyzyjnym i poprawnym. Struktura tekstu jest logiczna, doskonale uporządkowana i bardzo przejrzysta, przy czym struktura wersji polskiej niemal wiernie odzwierciedla strukturę oryginału angielskiego. Wyjątek stanowi, słusznie pominięty przez autorów adaptacji, rozdział ze s. 307–312 angielskiego pierwowzoru, pt. *Taking it further* (pol. *Idąc dalej*), zawierający stosunkowo szybko się dezaktualizujące informacje, głównie bibliograficzne lub teleadresowe, na temat podręczników, słowników (także internetowych), książek z idiomami, użytecznych adresów stron internetowych, księgarni, organizacji, instytucji oraz ambasad Republiki Czeskiej w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie i Wielkiej Brytanii.

Na początku polskiej wersji podręcznika, podobnie jak w oryginale, znajduje się *Wprowadzenie*, w którym autorzy zamieszczają ogólne informacje na temat Republi-

ki Czeskiej i jej języka, odmian tego języka (czeszczyzna literacka, czeszczyzna potoczna), ponadto wymieniają powody, dla których warto uczyć się czeskiego oraz prezentują strukturę książki, ułatwiając tym samym korzystanie z niej. Następnie, idąc za angielskim autorem, podają kilka istotnych uwag na temat alfabetu czeskiego oraz wymowy.

Część właściwa książki składa się z 19 jednostek lekcyjnych. Podstawą każdej lekcji są dwa krótkie dialogi. Pierwszy zazwyczaj wprowadza nowe słownictwo, drugi je rozszerza. Wyjątek stanowi lekcja 13, która – zarówno w oryginale, jak również w adaptacji – zawiera dwa zwarte teksty. Oba dialogi lekcyjne zawierają podstawowe zwroty używane w codziennej komunikacji, które wraz z wybranym słownictwem, pojawiają się następnie w ramach umieszczonych pod dialogiem. Ponadto każda lekcja obejmuje informacje na temat gramatyki wraz z ich objaśnieniem, ćwiczenia w formie pytań o uzupełnienie oraz ciekawostki na temat języka lub realiów czeskich.

W części końcowej podręcznika znajdują się: *Suplement* dodatkowo wyjaśniający wybrane cechy czeskiego języka literackiego i potocznego, niezwykle przydatny w samodzielnej nauce *Klucz do ćwiczeń*, wspomagający proces samokontroli i samooceny, następnie przejrzysty *Słowniczek terminów gramatycznych*, *Tablice gramatyczne* i *Uwagi na temat dźwięczności i bezdźwięczności* w tzw. *Dodatkach*, stanowiące pomoc w usystematyzowaniu uzyskanych wiadomości z gramatyki. Oprócz tego przydatny w praktyce, choć niewielki, ale na początek nauki wystarczający, *Słowniczek czesko-polski i polsko-czeski*, a także znacznie ułatwiający orientację *Indeks hasel gramatycznych i tematycznych*.

Oprócz wspomnianej już struktury podręcznika, przejętej z angielskiego pierwowzoru, polscy autorzy w niezmiennionej formie i treści pozostawili część właściwą publikacji obejmującą wszystkie dialogi, teksty, ćwiczenia oraz dobór i kolejność materiału gramatycznego. Adaptacja objęła w głównej mierze fragmenty omówień czy objaśnień zjawisk językowych i pozajęzykowych. Zazwyczaj polegała na słusznej redukcji objętości i szczegółowości opisu systemu gramatycznego (np. pominięto oczywiste dla Polaków zapis wymowy niektórych słów, zrezygnowano ze szczegółowego opisu aspektu czasownika itp.) czy zastąpieniu go cennymi informacjami na temat podobieństw czy różnic występujących pomiędzy językiem polskim i czeskim (umieszczanymi zazwyczaj w nawiasach z odpowiednim wyjaśnieniem lub sygnalizowanymi wykrzyknikiem).

Oto niektóre z zabiegów adaptacyjnych przeprowadzonych przez autorów wersji polskiej w procesie przekładu tekstu angielskiego:

- wskazanie licznych podobieństw w systemach gramatycznych języka polskiego i czeskiego (np. podobna odmiana zaimków dzierżawczych),
- podkreślenie wagi występowania tzw. słów zdradliwych, czyli posiadających zbliżone brzmienie, lecz odmienne znaczenie w obu językach, np. *nůžky* ‘nożyczki’, *pivnice* ‘piwiarnia’ *obchod* ‘sklep’, *sklep* ‘piwnica’,

- zastąpienie angielskich nazw osobowych i miejscowych nazwami polskimi (z wyjątkiem fragmentów, w których mowa jest o różnych narodowościach; wówczas nazwiska pozostawiono oryginalne lub zastąpiono je innymi, także angielskimi np. *Pani Crosby* zamiast *Mrs Evans* z angielskiego pierwowzoru – por. lekcja 2),
- skorygowanie ewentualnych błędów czy nieścisłości występujących w tekście pierwowzoru, ewentualnie wprowadzanie niezbędnych uaktualnień treści (np. zastąpienie obcego słowa *byznysmen* rodzimym wyrazem *podnikatel* ‘przedsiębiorca’, regionalnej formy *okurek* ‘ogórek’ prawidłową formą rodzaju żeńskiego *okurka*, czy rzadko używanej *prášek na prádlo* ‘proszek do prania’ popularniejszą formą *prací prášek*, wprowadzenie do wersji polskiej przydatnych wyjaśnień, np. *škodovka* – *samochód marki Škoda*, zastąpienie angielskiej informacji o nowym wydaniu książki *this new version of Teach yourself Czech* sformułowaniem *prezentowany samouczek*, w związku z faktem ukazania się tej książki po raz pierwszy na polskim rynku wydawniczym),
- rozszerzenie o dodatkowe jednostki leksykalne słowniczków umieszczanych przy każdej lekcji w ramach (np. *taxikář*, *kufir*) lub uzupełnienie objaśnień wyrazów hasłowych;
- uwypuklenie różnic gramatycznych pomiędzy językiem polskim i czeskim: fonetycznych (np. wymowa miękkich głosek [tʲ], [dʲ], [ɲ], dźwięcznego [h], bezdźwięcznego [ch] w języku czeskim), ortograficznych (np. oddzielna pisownia liczebników oznaczających setki, łączna pisownia przeczenia z czasownikami, zakańczanie skrótów tytułów i stopni naukowych kropką w języku czeskim), słotwórczych (np. większe zróżnicowanie nazw zawodów w języku czeskim w zależności od płci – *doktor*, *doktorka*), flekcyjnych (np. *dvě piva*), morfologicznych (np. brak możliwości tworzenia czasu przyszłego złożonego z formą czasu przeszłego zamiast bezokolicznika w języku czeskim), rodzajowych (np. rodzaj żeński rzeczownika *Paříž* ‘Paryż’ w języku czeskim, a męski w języku polskim, podobnie jak rzeczownika *tramvaj* ‘tramwaj’), składniowych (np. występowanie biernika po przeczeniu w języku czeskim w miejscu dopełniacza w języku polskim, nieobecne w języku polskim konstrukcje typu *Viděl jsem ho stát*),
- wprowadzenie komentarzy z zakresu sztuki tłumaczenia (np. wyrazy z sufiksem *-telný*),
- przytoczenie dodatkowych polskich przykładów ilustrujących omawiane zjawiska gramatyczne (np. wymiana *ů* do *o* w języku czeskim omówiona na podstawie podobnej wymiany *ó* do *o* w języku polskim),
- wprowadzenie aktualizacji dotyczących zjawisk pozajęzykowych (np. w zakresie historii, realiów życia codziennego, stosunków z Czechami itp.), w których fragmenty wersji angielskiej dotyczące związków czesko-angielskich w adaptacji zastąpiono informacjami i ciekawostkami dotyczącymi związków historycznych czesko-polskich; wprowadzenie komentarzy dotyczących różnic obyczajowych (np. Czesi, w odróżnieniu od Polaków, nie dziękują, wstając od stołu),

- zřejmé unikání nepopravenosti jazykových (np. autor verze anglické bludně nazývá znaky diakrytické označující délku – akcentem, zatímco autor verze polské je přitacující tego fragmentu),
- pomínutí rozdílu *Taking it further* (por. omówienie powyżej).

Trafná i zřejmá adaptace wspiera znakomity překlad, díky čemu podręcznik čyta se lekki i przyjemnie, a nauka nie nuży, lecz wciąga.

Doskonała, ułatwiająca naukę i motywująca do niej jest też koncepcja książki oparta o interaktywną metodę dialogu z uczącym się, w którym czytelnik jest traktowany jak równorzędny partner, zachęcany (*zwróć uwagę, zauważ, nie przejmuj się*) czy wręcz czasem zmuszany do nauki (*musisz zapamiętać, naucz się jak najszybciej, jeśli masz jeszcze jakieś wątpliwości na ten temat, wróć do Wprowadzenia*), myślenia (*porównaj, przetłumacz, przestuduj dokładnie*), formułowania własnych poglądów (*zapytaj, ulóż własne zdania, ćwicz*) i wyrażania uczuć (*wyraż żal*) w języku czeskim, co w konsekwencji doprowadzi do szybkiego, sprawnego i skutecznego osiągnięcia kompetencji komunikacyjnej w tym języku.

Publikacja z pewnością bez trudu znajdzie odbiorców, nie tylko wśród turystów i biznesmenów, do których jest adresowana, ale i w szerszych kręgach osób zainteresowanych nauką języka czeskiego z pomocą przystępnie i nowocześnie napisanego oraz profesjonalnego podręcznika, który ma szansę wypełnić lukę na rynku tego typu wydawnictw w Polsce.

Iwona Imioło, Kraków

K R O N I K A

Profesor Valerij Michajlovič Mokienko, DrSc. čestným doktorem Univerzity Palackého v Olomouci

Prof. Valerij Michajlovič Mokienko, DrSc., je v současné době profesorem Petrohradské univerzity a Institut für Slavistik Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald. Narodil se v roce 1940 v ukrajinském Izmailu. Absolvoval bohemistiku na Petrohradské státní univerzitě. V roce 1969 obhájil kandidátskou disertaci a v roce 1977 pak doktorskou disertaci na téma *Protiklady frazeologie a její dynamika*, na jejímž základě se stal profesorem Petrohradské university.

V. M. Mokienko je autorem více než 700 prací z oblasti lingvistiky (rusistiky a slavistiky). Svě statě publikoval také v řadě renomovaných časopisů. Mnoho ze svých prací publikoval prof. Mokienko na českých univerzitách a v českém vědeckém tisku: „Otázky jazykovědy“, „Славяноведение“, „Филологические науки“, „Русская речь“, „Мовознавство“, „Slavia“, „Revue des études slaves“, „La langue russe“, „Rusistik“, „Preverbium“ aj. Úctyhodný je i počet jeho knih – čítá 54 titulů, v nichž se věnuje především ruské frazeologii v širokém srovnávacím kontextu s jinými slovanskými jazyky. Lze z nich především uvést: *Чешский язык* (Leningrad 1978), *Славянская фразеология* (Moskva 1980 a 1989), *Загадки русской фразеологии* (Moskva 1990), *Русские фразеологизмы. Лингвострановедческий словарь* (spoluautor: V. P. Felicina; Moskva 1990), *История и этимология русских фразеологизмов, библиографический указатель* (spoluautoři: A. K. Birich a L. I. Stěpanova; München 1994), *Словарь русской бранной лексики* (Berlín 1995), *Фразеологизмы в русской речи. Словарь* (spoluautor: T. G. Nikitina, Санкт-Петербург 2000), *Česko-ruský frazeologický slovník* (spoluautor: A. Wurm; Olomouc 2002), *Новая русская фразеология* (Opole 2003), *Русская фразеология для немцев* (spoluautoři C. Walter, T. Malinski a L. Stěpanova; Moskva 2005) aj.

Je důležité uvést, že prof. V. M. Mokienko během své vědecké kariéry se vedle mateřské Petrohradské univerzity stal nedílnou součástí významných zahraničních slavistických pracovišť. Jsou známy jeho přednášky v Praze (1976), Olomouci (1979), Hamburku (1983), Mannheimu (1986, 1991, 1992), Washingtonu a Bostonu (1988), Milánu a Bari (1990), Budapešti (1990). Je známo jeho působení v americkém Durhamu. Od roku 1990 do roku 1993 trvale přednášel na Svobodné univerzitě v Berlíně, potom následovalo v letech 1994–1995 působení na univerzitě v Grazu. V roce 1995 byl ustanoven jako řádný profesor Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald a v Institutě für Slavistik už více než deset let vede greifswaldskou ukra-

jinistiku. Jeho zásluhou mohla katedra slavistiky s touto německou univerzitou uzavřít plodnou smlouvu o spolupráci. Dnes prof. Mokienko přednáší paralelně v Petrohradě a v Německu. Mnozí z nás si pamatujeme na jeho přednášky v Praze a Olomouci. Jeho aspirantské semináře byly nejen pro svou náročnost, ale i pro svou netradiční formu oblíbeným místem setkávání odborníků.

Pro prof. V. Mokienka je příznačné, že na každém ze svých pracovišť kolem sebe soustředil vědecké týmy, které pod jeho vedením pracovaly na mezinárodních frazeologických projektech. Tak byly vychovány desítky odborníků, kteří dnes pracují po celém světě. Pro olomouckou rusistiku a slavistiku byl už od poloviny 60. let velmi důležitý kontakt s Petrohradskou univerzitou a její slavistikou. Nešlo jen o vzájemné studijní pobyty našich a ruských studentů, asistentů, docentů a profesorů, ale především díky prof. V. Mokienkovi se vytvořily trvalé petrohradsko-olomoucké vědecké vazby, které dalece přesahovaly na tu dobu obvyklé rusko-české meziuniverzitní kontakty. Desítky ruských bohemistů – učitelů a překladatelů – takto prošly olomouckými kurzy českého jazyka a seznamovaly se s českými realiami a naopak desítky našich absolventů prošlo petrohradskou slavistikou. Olomoucká odborná veřejnost zná prof. V. Mokienka jako pravidelného hosta a ctěného účastníka téměř třicetileté tradice mezinárodních konferencí Olomouckých dnů rusistů na naší univerzitě. Díky jeho mezinárodní autoritě jsou frazeologické sekce Olomouckých dnů rusistů jedním ze středisek mezinárodních setkání vědců z mnoha zemí Evropy. Stalo se dobrou tradicí, že vždy při svých pobytech na UP přednáší i pro studenty. Důležitým výsledkem olomoucko-petrohradské spolupráce je také vydání jeho *Česko-ruského frazeologického slovníku* v Olomouci, prvního v rusko-české lexikografii.

Jeho přednášky mají vedle patričního odborného nadhledu také osobitý humor a vtip. Skoro by se mohlo zdát, že profesor Valerij Mokienko chce publikum především pobavit, a potom jen tak, jako by mezi řečí, vysloví to, nad čím usilovně pracuje a přemýšlí celý svůj život. Mohlo by se nám dnes už zdát skoro bezvýznamné, že profesor V. Mokienko kdysi jako student překládal *Směšné lásky* Milana Kundery. Zajímavé je na tom něco jiného. Dovedl totiž jako student petrohradské bohemistiky vyložit svým přátelům ze zcela nefilologických oborů a s jiným myšlenkovým zaměřením, že v případě *Falešného autostopu* jde o něco úplně jiného, než na co jsou zvyklí ze sovětské literatury a sovětského myšlení vůbec.

Mohlo by se při dnešní příležitosti zdát bezvýznamné, že je profesor V. Mokienko velkým propagátorem moravské lidové písně. Při jeho kytarových večerech se mezinárodnímu publiku derou přes rty podmanivé rýmy moravské písňové poezie a prostřednictvím rázovitých melodií jsou si lidé najednou bližší, i když samotné významy slov jsou odhadovány neslovanskými posluchači jen velmi neurčitě. A také by se při dnešní příležitosti mohlo zdát poněkud nepatřičné připomínat nadšení prof. V. Mokienka pro fotbal a jeho zanícené organizování mezinárodních střetnutí. Ale možná právě i tyto okolnosti dotváří celkový obraz osobnosti prof. V. Mokienka.

Prof. Valerij M. Mokienko je odbornou veřejností přijímán jako významný lingvista evropského formátu. Od r.1999 zastupuje slovanskou frazeologii v Evropské

frazeologické společnosti (Europhras), od r. 2003 je předsedou Frazeologické komise při Mezinárodním komitétu slavistů a už 10 let organizuje každoroční mezinárodní frazeologické konference ve slovanských zemích.

Palackého univerzita si váží toho, že podstatnou část své práce věnoval olomoucké slavistice, jejímu rozvoji a mezinárodnímu ohlasu. Z tohoto důvodu pokládá Univerzita Palackého v Olomouci za čest udělit prof. Valeriji Michajloviči Mokienkovi čestný titul *doktora honoris causa*.

Eva Vysloužilová, Olomouc

Poznasz drzewo po owocach

W 80 rocznicę urodzin Profesora PhDr. Jiřego Damborskiego, DrSc.

Dziś ta myśl rzadko jest postrzegana jako prawda ponadczasowa. Coraz częściej liczy się spektakularny, ale chwilowy efekt niż żmudna i solidna praca, dająca niezaprzeczalny długofalowy skutek. Warto więc od czasu do czasu przypominać drzewa silne i mocne, których owocami żywimy się również dziś. Dla przykładu wymieńmy takie choćby postaci-okazy, jak Bohuslav Havránek, Bohumil Mathesius, Karel Horálek, Bohumil Kopečný, Antonín Dostál, Franc Jakopin, Aleksander V. Isačenko, Kazimierz Nitsch, Tadeusz Lehr-Spławiński czy Jiří Damborský. Dęby, których owoce stały się pokarmem dla wielu pokoleń slawistów.

Okazja do przypomnienia jest przednia. Właśnie w ostatnich dniach maja (dokładnie 22 maja 2007 r.) jeden z naszych dębów będzie słał swoje 80 urodziny. Mowa o Profesorze Jiřím Damborskim, którego nauczycielami byli wspomniani wyżej naukowcy czescy, słoweńscy, rosyjscy czy polscy. Oni niejako ukształtowali profil naukowy Profesora: slawistyka.

Profesor Jiří Damborský swoją drogę naukową rozpoczął na Uniwersytecie Karola w Pradze, doskonalił ją na Uniwersytecie F. Palackiego w Olomuńcu, Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, a także na Uniwersytecie A. Mickiewicza w Poznaniu i Uniwersytecie Warszawskim. Dostał więc solidne filologiczne i slawistyczne wykształcenie. Tej problematyce pozostaje nadal wierny. Ostatnia jego książka, która ukazała się drukiem właśnie w maju tego roku w Katowicach *Rozważania slawistyczne*, jest jednoznacznym tego potwierdzeniem.

Prace naukowe Profesora zawsze były przyjmowane z wielkim zainteresowaniem. *Participium l-ové ve slovanštině* (Warszawa 1966) i *Neurčitě a jmenně tvary slovesné v polštině* (Olomouc 1967), poprzedzone wieloma szczegółowymi badaniami, których wyniki opublikował Profesor m.in. na łamach czasopism polskich „Polonistyka” i „Poradnik Językowy”, do dziś należą do pionierskich badań nad morfologią słowiańską. Również i późniejsze *Studia porównawcze nad slawnictwem i frazeologią polską i czeską* (Warszawa 1977) zostały przyjęte przez świat słowiański

z wielkim uznaniem. Prace te bowiem wytyczyły kierunek badań, którym Profesor się poświęcił: komparatystyka slawistyczna, szczególnie polsko-czeska. Tego zakresu dotyczy ponad 50 artykułów wydrukowanych w Polsce i w Czechach. Wymieńmy tu tylko kilka z nich: *Znaczenie krótkich form przymiotnikowych we współczesnym języku polskim* (1960), *Określenie miejsca w języku polskim (w porównaniu z czeskim)* (1964), *Polskie konstrukcje gerundialne z jako* (1967), *Frazeologia czeska i polska w ujęciu porównawczym* (1969), *Próba charakterystyki czeskiego języka mówionego* (1971), *Zdanie pojedyncze w językach polskim i czeskim (studium konfrontatywne)* (1974), *Rola perswazyjna języka prasy* (1981), *Praski strukturalizm i Jan Baudouin de Courtenay* (1989), *Wyrażenia posesywności w językach polskim i czeskim* (1990), *Změny v sociální modalitě* (1993), *Nazwy własne w ujęciu konfrontatywnym* (1994), *Komplementarność gatunek – styl funkcjonalny* (1996), *Dwujęzyczność w tekście literackim* (1998) itd. To wyliczanie można by i kontynuować, i uzupełnić o pominięte tutaj artykuły. Jednak już takie zestawienie daje obraz wachlarza problemów, którymi zajmował się Profesor.

W latach dziewięćdziesiątych Profesor Jiří Damborský podjął się nowego problemu badawczego: język polski w konfrontacji z innymi językami, a przede wszystkim z językiem francuskim. Zaowocowały one wydaniem w 1999 roku monografii *Polština a franština ve vzájemném vztahu* (Ostrava) oraz kilkoma artykułami na temat kalk językowych, a później także wspomnianą wyżej pracą *Rozważania slawistyczne*.

Profesor Jiří Damborský znany jest także jako wielki popularyzator języka czeskiego w Polsce i polskiego w Czechach. Zwróćmy tutaj uwagę przede wszystkim na ten pierwszy aspekt jego działalności popularyzatorskiej. Już w czasach pobytu na Uniwersytecie Warszawskim rozpoczął opracowywanie gramatyki czeskiej dla Polaków, gramatyki, która w swym założeniu miała być gramatyką konfrontatywną. Została ona wydana przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe w Warszawie w 1970 r. (*Podstawy gramatyki czeskiej*). W ślad za tym poszły inne podręczniki do nauki języka czeskiego na bazie blisko spokrewnionego języka słowiańskiego: *Mluvíte česky? Związły kurs języka czeskiego* (Warszawa 1972), *Minirozprávky české* (Warszawa 1981, później jeszcze pięć wydań) oraz *Blyskawiczny kurs języka czeskiego* (Katowice 1991).

Profesor Jiří Damborský zawsze był dobrze znany w kręgach slawistycznych. Uznawano i uznaje się Go za zasługi na polu naukowym i akademickim. Ponad 15 lat działał na polskich uczelniach akademickich w Poznaniu, Warszawie i Opolu. Przyczynił się również do rozwoju polonistyki w Ołomuńcu i w Ostrawie. Właśnie w dowód uznania zasług polonistycznych został dwukrotnie odznaczony: w 1979 roku odznaką „Zasłużony dla kultury polskiej” i w 1998 r. „Krzyżem Oficerskim Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej”. Natomiast środowisko naukowe Polski nadało Profesorowi tytuł honorowego członka Polskiego Towarzystwa Językoznawczego.

Jedna z prawd uniwersalnych głosi, że dobrze posadzone drzewo, wydaje dobre owoce. Sadząc więc drzewa, nie należy się spieszyć, a nie tylko wydadzą dobry owoc,

ale także długo będą wszystkim służyć swoim cieniem, jak pisał Jan Kochanowski, czy radą, jak podkreślał Adam Mickiewicz. Czyż możemy wątpić, że tego nie wiedzieli Bohuslav Havránek, Bohumil Mathesius, Karel Horálek, Bohumil Kopečný etc., spoglądając na drzewo przez nich posadzone? Takie drzewa długo nie popadną w zapomnienie. Życzymy więc Profesorowi dalszych owocnych lat pracy na polu slawistyki!

Mieczysław Balowski, Ostrava